

Svakodnevni život seoskoga stanovništva u srednjovjekovnoj Europi

Rončka, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:105193>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**



Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)



Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij engleskog jezika i književnosti i povijesti

Ivan Rončka

Svakodnevni život seoskoga stanovništva u srednjovjekovnoj

Europi

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Denis Njari

Osijek, 2023.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Diplomski studij engleskog jezika i književnosti i povijesti

Ivan Rončka

**Svakodnevni život seoskoga stanovništva u srednjovjekovnoj
Europi**

Diplomski rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, znanstveno polje Povijest,
znanstvena grana Hrvatska i svjetska srednjovjekovna povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Denis Njari

Osijek, 2023.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 22. kolovoza 2023.



Ivan Rončka, 0122230249

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Srednjovjekovni izvori rijetko izravno govore o srednjovjekovnim domaćinstvima i iskustvima na selu. Najveći problem u istraživanju svakodnevnog života srednjovjekovnog seljaka predstavlja činjenica da su oni bili nepismeni te nisu ostavljali opise vlastitog života. Bili su podložni svojim gospodarima čiju su zemlju obrađivali, a njihovi su potomci nasljeđivali tu praksu. Seljakov status u društvu je ponajviše ovisio o njegovim ekonomskim mogućnostima, a najcjenjenije bogatstvo bila je zemlja. Većina se seljaka bavila ratarstvom kako bi preživjeli, ponajviše uzgojem žitarica. Dio seljaka se pak okretao stočarstvu, a dio obrtništvu. Sela u kojima su živjeli srednjovjekovni seljaci razlikovala su se od područja do područja u Europi, ponajviše u veličini sela i kuća, ali i u rasporedu življenja. Kuće su se uglavnom sastojale od jedne prostorije u kojima su seljaci živjeli zajedno sa životinjama, a najčešće su građene od drveta. Sastav europskih seljačkih obitelji nije se znatno mijenjao do danas, a djeca su kao i danas odrastala uz igru i zabavu. Seljaci su se uglavnom hranili žitaricama, jajima, povrćem i voćem, a u posebnim prigodama je konzumirano i meso. Srednjovjekovni su ljudi često bili na meti raznih bolesti, ponajviše zbog loše higijene i slabe ishrane, a životni je vijek bio manji nego kod današnjih ljudi. Unatoč činjenici da je srednjovjekovni seljak provodio mnogo vremena radeći, uvijek je pronalazio vremena i za zabavu. Slavljeni su brojni vjerski blagdani koji su služili kao odmor od napornog rada. Seljaci su uživali u ispijanju alkohola, raznim igrama, plesu, pjevanju, lovu i brojim sportovima.

Ključne riječi: seljak, selo, srednji vijek, poljoprivreda, svakodnevnica

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Izvori i problemi istraživanja srednjovjekovnog ruralnog života	3
2. Pojava i razvoj feudalizma i vazalsko-seniorskih odnosa	6
2.1. Nasljeđivanje zemljišta	7
2.2. Položaj seljaka unutar feudalnog sustava	9
3. Društveni i ekonomski status seljaka	11
4. Poljoprivreda i obrtništvo u okviru ruralnog srednjovjekovnog svijeta	15
4.1. Ratarstvo.....	15
4.2. Stočarstvo	17
4.3. Obrtništvo.....	18
5. Srednjovjekovno selo i seoske kuće	20
5.1. Izgled sela i njihova međusobna povezanost	20
5.2. Izgled seljačkih kuća	22
5.3. Primjer slavonskog srednjovjekovnog naselja – nalazište Sela kod Starih Perkovaca .	24
6. Obitelj u srednjovjekovnoj ruralnoj Europi	26
7. Djetinjstvo i odrastanje u srednjovjekovnom selu	28
7.1. Igre i igračke	29
8. Srednjovjekovni seljak i Crkva	33
8.1. Crkvena desetina	35
8.2. Blagdani	36
8.3. Misno slavlje	37
8.4. Vjenčanje	38
8.5. Krštenje	38
9. Prehrana srednjovjekovnog europskog seljaka	40
9.1. Namirnice, jelo i piće	40

9.2. Kuhinja i načini pripremanja hrane	43
9.3. Razdoblja gladi	44
10. Zdravlje, higijena i smrt u srednjovjekovnim ruralnim krajevima	45
10.1. Životni vijek i smrtnost srednjovjekovnog seljaka	45
10.2. Zdravlje i higijena srednjovjekovnog seljaka	46
11. Odjeća srednjovjekovnog seljaka	49
12. Zabava, sport i razonoda srednjovjekovnog seljaka	51
12.1. Oblici zabave i razonode	51
12.2. Sport	53
13. Kriminal u srednjovjekovnom selu	57
Zaključak.....	59
Literatura.....	61

Uvod

Brojni izvori istražuju srednjovjekovne monarhije i kraljeve te brojne ratove koji su se odigrali. Povjesničari većinom pišu o životima plemstva i velikana, a zapostavljaju seosko stanovništvo. Seljaci su činili veliku većinu srednjovjekovnog europskog stanovništva, ali o njima znamo manje nego o plemićima, svećenicima i kraljevima iz istog vremenskog perioda. Razlog tomu je nedostatak izvora i nezainteresiranost za istraživanje seoskog života u razdoblju srednjeg vijeka. Cilj ovoga rada je istražiti i opisati svakodnevni život seljaka i njegovo okruženje.

U današnjem dobu postoji predodžba o srednjem vijeku koja razdoblje opisuje kao mračno doba ljudske povijesti u kojemu su seljaci provodili cijele živote radeći, higijena je bila na niskom nivou, a ljudi su masovno umirali od gladi i bolesti. U ovome radu će biti istražena istinitost i utemeljenost ovih tvrdnji.

U prvom poglavlju ovoga rada prikazani su izvori o srednjovjekovnim seljacima te problemi s kojima se povjesničari susreću u istraživanju ruralnog života srednjovjekovne Europe. Drugo poglavlje opisuje feudalni sustav i život seljaka u istome. Istražuju se vazalsko-seniorski odnosi, raspodjela zemljišta, nasljeđivanje zemljišta i položaja unutar obitelji te položaj seljaka u feudalnom sustavu. U trećem poglavlju je prikazan društveni i socijalni aspekt života srednjovjekovnih europskih seljaka. Opisana je važnost bogatstva za položaj u društvu te raspodjela seljaka na temelju ekonomskog statusa. Nadalje, četvrto poglavlje ovoga rada bavi se najvažnijom seljačkom djelatnošću, poljoprivredom. U poglavlju se opisuje važnost ratarstva i uzgoja žitarica te drugih poljoprivrednih kultura, stočarstvo i obrtništvo na selu.

Peto poglavlje govori o izgledu, veličini i rasporedu srednjovjekovnih sela u Europi te njihovoj prometnoj povezanosti. Opisuje se izgled kuća, raspored prostorija i namještaj korišten u istima. Navodi se važnost vatre i sunčevog svjetla i topline za srednjovjekovnog čovjeka i njegovo kućanstvo. U šestom je poglavlju prikazana ruralna srednjovjekovna obitelj kao osnovna društvena i gospodarska jedinica. Opisano je sklapanje braka i važnost odabira partnera u ekonomskom pogledu. Poglavlje se također dotiče optužbi o zanemarivanju vlastite djece zbog njihove visoke smrtnosti. Nadalje, sedmo poglavlje opisuje djetetov rast i razvoj u ruralnom srednjovjekovnom okružju. Govori se o odgoju djece, prehrani, igrama i igračkama kojima su se djeca zabavljala te o pripremi za budući život i posao.

Osmo poglavlje ovoga rada bavi se povezanošću srednjovjekovnog seljaka i Crkve. Poglavlje u pet potpoglavlja prikazuje važnost Crkve u srednjem vijeku, obrazovanje

svećenika, davanje crkvene desetine. Navedeni su vjerski blagdani i njihovo održavanje u ruralnom društvu. Opisane su okolnosti i tijek misnih slavlja u crkvama, govori se o ceremonijama vjenčanja i krštenja te o odabiru imena za dijete. Nadalje, deveto poglavlje prikazuje prehranu srednjovjekovnog seljaka. Nabrojane su najvažnije i najšire korištene namirnice, jela i pića. Opisana je njihova uporaba i važnost za svakodnevnu prehranu seljaka i njegovo zdravlje. Poglavlje također govori o načinima pripreme hrane te o korištenoj opremi unutar kuhinje. Deseto poglavlje ovoga rada bavi se srednjovjekovnom medicinom i zdravljem seljaka. Uspoređuje se životni vijek srednjovjekovnih seljaka sa životnim vijekom današnjih ljudi, opisuje se nedostatak higijene na selu i razlozi istoga. Nabrojane su najveće opasnosti za zdravlje seljaka te se opisuju načini liječenja korišteni u to doba.

Jedanaesto poglavlje bavi se odjećom srednjovjekovnog seljaka. Opisani su materijali korišteni za izradu odjeće te najčešće korišteni odjevni predmeti kod seljaka. Nadalje, dvanaesto poglavlje navodi i opisuje brojne oblike zabave i razonode u kojima su uživali srednjovjekovni europski seljaci. Prikazani su popularni sportovi i njihov razvoj te razlike između tadašnjih i današnjih popularnih sportova. Posljednje, trinaesto poglavlje, govori o kriminalu u srednjovjekovnom selu. Opisane su kategorije kriminala i najčešći zločini. Poglavlje također govori o podjeli zločina prema sezonama.

1. Izvori i problemi istraživanja srednjovjekovnog ruralnog života

Da bismo pisali o seljacima u srednjem vijeku, potrebno je prvo obrazložiti tko je bio seljak te koje razdoblje obuhvaća srednji vijek. Kratka definicija srednjovjekovnog seljaka bila bi da je seljak naseljeni ratar (ili stočar) koji uglavnom obrađuje zemlju za vlastitu prehranu, osobno obavlja barem neki poljoprivredni posao i kontrolira svoj rad na zemlji. Seljake dalje možemo podijeliti na one koji su posjedovali vlastitu zemlju i na one koji su obrađivali tuđu zemlju prema ugovoru sa zemljoposjednikom. Bogatiji su seljaci također mogli imati vlastite radnike na zemlji, a ponekad su imali i vlastite obrte.¹ Europski srednji vijek pak definiramo kao razdoblje koje započinje oko 500. godine i traje sve do oko 1500. godine. Ne postoji točan datum kada srednji vijek počinje i završava, ali ga mnogi povjesničari smještaju u razdoblje od pada Zapadnog Rimskog carstva 476. godine do Kolumbova otkrića Amerike 1492. godine. Početak i kraj srednjeg vijeka se razlikovao od područja do područja, pa tako primjerice u Hrvatskoj srednji vijek završava nešto kasnije nego u zapadnoj Europi.² Raukar hrvatski srednji vijek smješta u razdoblje od devetog pa do prve polovice šesnaestog stoljeća. Razlog tomu je nedostatak izvora o ranijoj povijesti Hrvata te zaostalost hrvatskih zemalja za zapadnom Europom.³ Kao početak koristi ispravu iz 852. godine u kojoj se Trpimir navodi kao *dux Chroatorum*, a kao kraj koristi Marulićevu *Juditu* iz 1501. godine ili *Govor za Hrvatsku* Bernardina Frankapana iz 1522. godine.⁴ Iz ovih podataka možemo zaključiti kako srednji vijek nije nužno razdoblje omeđeno dvama događajima ili godinama te se prostorno razlikuje.

Tradicionalna historiografija o srednjem vijeku fokusirala se na križare koji kreću u osvajanje Svete zemlje, na kraljeve koji opsjedaju dvorce, vitezove, biskupe koji slave mise u svojim velikim katedralama, trgovce koji trguju na sajmovima i tržnicama i na mnogobrojne ratne sukobe. Bez sumnje možemo tvrditi kako su svi oni bili važni ljudi koji su pokretali društvo i politiku srednjovjekovne Europe, ali oni su također bili atipični. Većina srednjovjekovnih ljudi nisu bili vitezovi, kraljevi, crkveni dostojanstvenici ili trgovci. Većina su bili seljaci koji su jedva spajali kraj s krajem radeći na zemlji. Povjesničare je često više zanimala manjina koja upravlja državom i njezinim bogatstvom, a ne većina koja sve to omogućava.⁵ Problem pri opisivanju svakodnevnog života europskog seljaka u srednjem vijeku

¹ Chris Wickham, *Framing the Early Middle Ages: Europe and the Mediterranean, 400-800* (New York: Oxford University Press Inc., 2005), 386.

² Richard K. Emmerson, *Key Figures in Medieval Europe: An Encyclopedia* (New York: Routledge, 2006), 7.

³ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje - ljudi, prostor, ideje* (Zagreb: Školska knjiga, 1997), 8.

⁴ *Isto*, 516.

⁵ Judith M. Bennett, *A Medieval Life: Cecilia Penifader and the World of English Peasants Before the Plague* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2021), 15.

predstavlja nedostatak autentičnih izvora.⁶ Srednjovjekovni izvori rijetko izravno govore o srednjovjekovnim domaćinstvima i iskustvima na selu.⁷ Unatoč činjenici da su seljaci i kmetovi⁸ činili većinu srednjovjekovnog društva, o njima je poznato manje nego o aristokratima i svećenstvu. Razlog tomu je što, za razliku od aristokrata i svećenika, seljaci nisu pisali o sebi i svojem svijetu, ponajviše zbog toga što su bili nepismeni. O seljacima je najviše pisano iz perspektive viših slojeva društva koji su često koristili stereotipe pri opisima.⁹ Seljaci koji su pisali o svojim životima obično su bili seljaci koji su bili bogatiji i obrazovani te se njihovo iskustvo vjerojatno razlikovalo od iskustva i života prosječnog seljaka.¹⁰

Podatke o životu seljaka u srednjovjekovnoj Europi dobivamo iz raznih izvora. Primjerice, iz arheologije, pomoću zračnih fotografija, iz vlastelinskih zapisa, dokumenata, umjetnosti srednjeg vijeka i drugo.¹¹ Povjesničarima su u istraživanju života srednjovjekovnih seljaka uvelike pomogli zakonski, porezni i sudski spisi. Iz njih se može izvući mnoštvo podataka o životu seljaka koje se ne može izvući iz drugih izvora. Iako su takvi spisi vrlo važni za istraživanje povijesti sela i seljaka, oni ne pružaju potpunu socijalnu sliku toga vremena. Problem predstavlja činjenica da su zakonski, sudski i porezni popisi normativni, a ne deskriptivni te se stoga iz njih ne može dobiti potpuna slika života jednog seljaka. Još jedan važan tip izvora za istraživanje života seljaka u srednjem vijeku su povelje. One imaju svoje vlastite nedostatke; napisane su prema određenoj formuli i u njima se mnogo toga ponavlja, a također moraju postojati u velikom broju da bi bile analitički korisne, što je rijetkost u srednjem vijeku. Unatoč tomu, povelje su važan izvor za istraživanje srednjeg vijeka jer često spominju seljačke aktivnosti i ponekad su rad samih seljaka (posredovan kroz zapise pisara). Povelje su također lokalno specifične baveći se imenovanim ljudima, na određenom mjestu, u određenoj godini. Povelje pružaju pogled na društvene odnose i prakse srednjovjekovnih seljaka.¹² Pomoću povelja je moguće utvrditi ekonomsko stanje sela, primjerice sela Tassignano u Italiji. U razdoblju od 1175. do 1225. godine nalazimo šezdeset i pet povelja koje su korištene za istraživanje ekonomskog, socijalnog i političkog stanja toga sela i povezanosti s okolnim naseljima. Iz svake od ovih povelja su izdvojene informacije koje su pomogle u slaganju slike

⁶ Wickham, *Framing the Early Middle Ages*, 383.

⁷ Judith M. Bennett, *Women in the Medieval English Countryside: Gender and Household in Brigstock Before the Plague* (New York: Oxford University Press, 1987), 49.

⁸ neslobodan seljak koji obrađuje vlastelinsko zemljište te vlasniku zemljišta plaća rentu

⁹ Jeffrey L. Singman, *The Middle Ages: Everyday Life in Medieval Europe* (New York: Sterling, 2013), 115.

¹⁰ Wickham, *Framing the Early Middle Ages*, 383.

¹¹ Barbara A. Hanawalt, *The Ties That Bind: Peasant Families in Medieval England* (New York: Oxford University Press, 1986), 27.

¹² Wickham, *Framing the Early Middle Ages*, 383-384.

života u selu Tassignano. Povelje su korištene diljem Europe pri istraživanju stanja sela i uloge seljaka u europskom srednjem vijeku.¹³ Dva su problema koja treba uzeti u obzir pri upotrebi povelja za karakterizaciju seljačkog društva. Prvo, povelje se odnose na zemlju te daju samo sliku društvenih odnosa koji se odnose na zemlju, kao što je njezino davanje, prodaja ili zakup drugima. Zemlja je bila od ključne važnosti seljaku jer je ona izravni pokazatelj bogatstva i statusa tako da su društveni odnosi povezani sa zemljom vjerojatno predstavnik i drugih odnosa. Drugo, pri istraživanju seljačkog društva kroz povelje treba ponovno uzeti u obzir da većina autora povelja nisu bili seljaci.¹⁴ Temeljnu prepreku pri istraživanju hrvatskog srednjovjekovlja pak predstavlja oskudica izvornih podataka o hrvatskom selu, a posebice o ranosrednjovjekovnom selu. „Vrela, prije svega u samostanskim kartularima, postaju iscrpnija tek u sredini i drugoj polovici jedanaestog stoljeća, pa i naše predodžbe o seoskoj općini bivaju određenijima tek na izmaku ranoga srednjeg vijeka.“¹⁵

Pamćenje je igralo veliku ulogu u srednjem vijeku, a ponajviše u obrazovanju. Ono je imalo veliku ulogu i u prenošenju kulture s koljena na koljeno, ali i u glazbi.¹⁶ Iz razloga što većina ljudi nije znala čitati ni pisati, folklor se učio napamet. Ljudi su narodne priče i poeziju prepričavali svojim potomcima te su tako priče prenosili s naraštaja na naraštaj. Tek je manji dio folkloru zapisan, a jedna od najpoznatijih folklornih priča srednjovjekovne Engleske je *Beowulf*.¹⁷

¹³ Chris Wickham, „Rural Communes and the City of Lucca at the Beginning of the Thirteenth Century“, u *City and Countryside in the late Medieval and Renaissance Italy: essays presented to Philip Jones*, ur. Trevor Dean i Chris Wickham (London: The Hambledon Press, 1990), 2.

¹⁴ Wickham, *Framing the Early Middle Ages*, 385.

¹⁵ Tomislav Raukar, *Seljak i plemić hrvatskog srednjovjekovlja* (Zagreb: FF press, 2002), 15.

¹⁶ Anna Maria Busse Berger, *Medieval Music and the Art of Memory* (Berkeley: University of California Press, 2005), 1.

¹⁷ Danny Danziger i Robert Lacey, *The year 1000: what life was like at the turn of the first millennium: an Englishman's world* (New York: Little, Brown, and Company, 1999), 27.

2. Pojava i razvoj feudalizma i vazalско-seniorskih odnosa

Feudalizam je nastao zbog potrebe ljudi za sigurnošću i zaštitom u vrijeme rata i nesigurnosti. Niži slojevi društva koji su se sastojali ponajviše od seljaka dobivali su zaštitu od moćnijih ljudi, najčešće plemića. Seljaci su na taj način dobivali zaštitu i postajali su vazali, a moćniji su ljudi dobivali podanike koji su im služili te postaju seniori. U srednjem je vijeku bila takva situacija da je čovjek često ujedno bio i vazal i senior. Često je senior koji je imao tek nekoliko vazala ujedno imao i vlastitog seniora kojemu je služio. Na taj je način sagrađen sustav međusobnih odnosa koji se protezao kroz cijelu društvenu strukturu, od seljaka pa sve do vladara. No, nisu svi vazali i seniori imali jednaka prava. Određeni dio ljudi postao je rob svojem vladaru, kao i njegovi potomci.¹⁸ Feudalizam u Europi nastaje nakon raspada Zapadnog Rimskog Carstva zbog potrebe za novim političkim, društvenim i ekonomskim uređenjem. Dva najvažnija faktora feudalizma bili su zemlja i vojna moć. Ovi su faktori bili isprepleteni i nerazdvojni jer onaj koji je imao veliku vojnu moć je mogao osvojiti zemlju, a onaj koji je imao mnoštvo zemlje je mogao s te zemlje ubirati bogatstvo potrebno za ostvarivanje vojne moći. Feudalističko je uređenje zbog svojeg oblika zahtijevalo da se većina stanovništva bavi zemljom i poljoprivredom. U srednjem je vijeku nedostajalo infrastrukture potrebne za razvoj velike industrije i trgovine te stoga zemlja ostaje glavni faktor ekonomije.¹⁹ U sjevernoj Europi i Engleskoj nakon normanskog osvajanja, sela su počela biti organizirana u jedinice za upravljanje zemljom koje se nazivaju vlastelinstva. Vlastelinstvo se obično definira kao područje u posjedu vlastele koje se sastoji od posjeda kojima je gospodar izravno upravljao i seljačkih posjeda s kojih je ubirao rente. Selo se moglo nalaziti u području samo jednog vlastelinstva, a moglo je biti i podijeljeno među više njih. Feudalizam je ujedinio europsku elitu u međusobno društvo uzajamne pomoći. Senior je davao zemlju vazalu u zamjenu za vojne i druge usluge. Senior i vazal zakleli su se uzajamno na zaštitu i odanost, a vazal je dobivao feud (zemljište) na kojemu je živio i koje je obrađivao. U zamjenu za zaštitu je vazal senioru davao određeni dio dobara koje je dobivao od obrade zemljišta.²⁰ Feudalizam nije bio jednak u svakom području te se razlikovao diljem Europe. U suštini je feudalizam svugdje imao određene zajedničke okolnosti, ali se njegovo provođenje razlikovalo.²¹

¹⁸ Marc Bloch, *Feudal Society Volume I: The Growth of Ties of Dependence* (London: Routledge, 2004), 148.

¹⁹ Singman, *The Middle Ages*, 5.

²⁰ Frances Gies i Joseph Gies, *Life in a Medieval Village* (London: HarperCollins e-books, 2010), 24.

²¹ Singman, *The Middle Ages*, 7.

Odnosi utjelovljeni u feudalnom i vlastelinskom sustavu mogu biti objašnjeni na sljedeći način: u vlastelinskom sustavu seljak je radio za gospodara u zamjenu za vlastitu zemlju; u feudalnom sustavu je senior držao zemlju od kralja ili svojeg seniora u zamjenu za opskrbu vojnika na zahtjev. U praksi su ti odnosi bili kompleksni i s vremenom su postajali sve složeniji. Razvijale su se brojne vrste lokalnih varijacija, a radna i vojna služba sve su više pretvarane u novčana davanja.²² Kada je čovjek postajao vazal, sklopio je svoje ruke i stavio ih između ruku svojeg budućeg seniora. To je bio jasan simbol podložnosti koji se ponekad dodatno naglašavao tako što bi vazal kleknuo pred seniora. Zatim se vazal zaklinje na vjernost svojem senioru nakon čega slijedi poljubac u znak sloge i prijateljstva. Ta su dva čovjeka tada stupila u seniorsko-vazalski ili feudalni odnos prema kojemu senior vazalu pruža sigurnost i zemlju (feud) u zamjenu za materijalna dobra koja proizvodi.²³ Feudalac je birao želi li udomiti vazala u svoj dom, hraniti ga, odijevati i opremiti ili ga smjestiti na jedno od svojih imanja na kojemu bi se vazal brinuo sam za sebe i svoju obitelj.²⁴

2.1. Nasljeđivanje zemljišta

Dugotrajna stabilnost feudalnog sustava uspostavljena je prenošenjem feudalnih odnosa s generacije na generaciju. Dakle, ukoliko je seljak imao sina, njegov je sin uglavnom također postajao vazal istome feudalcu i nasljeđivao je zemlju za obradu.²⁵ Povezanost seniora i vazala obično je trajala doživotno.²⁶ Među seljacima kao i među plemstvom, primogenitura²⁷ je rješavala dio problema oko nasljedstva, ali je stvarala i nove probleme. Primogenitura je održavala posjede netaknutima, ali kako je zemlje postajalo sve manje, sinovi su morali čekati da im očevi umru ili se umirove prije nego što bi se oženili i naslijedili zemlju. Mlađi sinovi plemića su napuštali obiteljsko imanje te su služili u vojsci ili su se školovali kako bi postali svećenici u Crkvi. Mlađi sinovi seljaka mogli su postati vojnici ili (uz plaćanje naknade gospodaru) proći obuku za niže činove svećenstva. Bogatiji seljaci su davali mlađim sinovima male komade zemlje, često kupljene na seljačkom tržištu zemlje.²⁸ Ukoliko vazal nema nasljednika, feudalac zemlju daje drugom seljaku na obradu. Vazali su uz plaćanje rente također

²² Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 24.

²³ Bloch, *Feudal Society Volume I*, 146.

²⁴ Isto, 163.

²⁵ Singman, *The Middle Ages*, 6.

²⁶ Bloch, *Feudal Society Volume I*, 147.

²⁷ pravo nasljedstva najstarijeg sina

²⁸ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 121.

morali feudalcu pružati vjernost i političku podršku. Kralj jedne države imao je sveopću feudalnu moć. Kralj je bio vladar sve zemlje unutar države, a svi njegovi podanici bili su njegovi vazali.²⁹ U teoriji je sva zemlja trebala biti sačuvana i prenesena netaknuta na nasljednike kako bi se zaštitila cjelovitost imanja za obitelj i kako bi se osiguralo da gospodar dobije svoje rente i usluge. Prodaja zemljišta je stoga teoretski bila zabranjena. U stvarnosti, prodaja i najam zemlje bile su istaknute značajke sudskih knjiga kasnog 13. stoljeća, a ne nove pojave. Feudalcima je prodaja zemlje pružala priliku za ostvarivanjem profita u obliku povećanja renti i davanja. Iako postoji zabilježen veliki broj kupnje i prodaje zemljišta, treba istaknuti kako je većina takvih transakcija uključivala manje komade zemlje te ih ne trebamo uspoređivati s današnjom kupnjom i prodajom zemljišta.³⁰ Kuće su bile građene od krhkih materijala te je bilo potrebno potpuno ih obnoviti gotovo svake generacije. Nasljednikovo preuzimanje zemljišta vjerojatno je često bilo povod za obnovu kuće. Iz razloga koji nisu bili sasvim jasni, nova se kuća često gradila odmah uz staru lokaciju s novim temeljima često postavljenim u rupama za stupove stare građevine. Obnova nije uvijek bila prepuštena odluci stanara. Seljak koji preuzima posjed mogao je biti vezan ugovorom da izgradi novu kuću određene veličine, koja bi se morala završiti u određenom vremenskom roku. Ponekad bi gospodar pomogao seljaku s osiguravanjem drva ili drugom vrstom pomoći prilikom izgradnje nove kuće. Gospodarova je briga o ispravnom održavanju kuća i pomoćnih zgrada u njegovom selu bila određena vlastelinskim sudom.³¹

Udovice su imale manja prava od muškaraca, ali su ona bila jasno određena te su varirala od mjesta do mjesta. Prema običajnom (feudalnom) pravu, udovičin dio imanja iznosio je od jedne trećine do jedne polovice zemljišta. Udovica je često automatski nasljeđivala muža na seljačkom posjedu, ne kao nasljednica, već kao preživjela sustanarka što je omogućilo udovici da uzdržava obitelj. Feudalac je mogao vršiti pritisak na udovicu da se ponovno uda kako bi osigurao da njegov posjed ima čovjeka koji će obavljati potrebne poslove, ali je udovica mogla unajmiti vlastitog radnika. Većina udovica na kraju se udala ili predala posjed odraslom sinu, ali neke su ostale u posjedu obiteljskog posjeda. Prema Rosamond Faith, udovičina prava „su daleko najtrajnija i najčvršće uspostavljena od svih običaja nasljeđivanja.” Prava udovica i općenito običaji nasljeđivanja bili su pod utjecajem dugoročnih fluktuacija u dostupnosti

²⁹ Singman, *The Middle Ages*, 6.

³⁰ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 91.

³¹ *Isto*, 98.

zemlje. U slučaju da posjed nije imao nasljednika, zemlja se vraćala u ruke feudalca koji tada ide u potragu za drugim seljakom koji će obrađivati njegovu zemlju.³²

2.2. Položaj seljaka unutar feudalnog sustava

Seljaci su često živjeli u siromaštvu na tuđem zemljištu koje su obrađivali, a posjedovali su tek nešto alata i nekoliko životinja. Vlasniku zemljišta je seljak plaćao dogovoreni dio uroda, što je često bila četvrtina ili trećina cjelokupnog godišnjeg uroda te je s ostatkom preživljavao cijelu godinu.³³ Seljaci su radi trgovanja putovali u gradove ili na okupljališta u selima. Ponekada su se takva putovanja pretvorila u duže boravke ili čak preseljenje u drugo mjesto. Feudalci su nastojali što više smanjiti i kontrolirati kretanje i seljenje seljaka, ali nisu bili u potpunosti uspješni jer su seljaci tražili bolje prilike za život izvan vlastitih sela.³⁴ Sela su najčešće bila uključena u feudalna vlastelinstva i komunalne distrikte te su bila podređena njihovom političkom djelovanju. U seoskim su se zajednicama teže mogli razviti organi uprave kao što je to bilo u gradovima jer su seoska društva općenito bila slabije razvijena. Stoga su se sela više usmjeravala prema vjerskom djelovanju.³⁵ Trinaesto je stoljeće bilo doba prosperiteta, posebice za feudalce. Prihodi su rasli zbog postepenog porasta stanovništva i zbog razvoja gradova i trgovine. Feudalci su bili najveći potrošači toga doba. Najviše su prihoda trošili na hranu i piće. Opisuje ih se kao ljude koji su uvijek mogli jesti i piti koliko su god htjeli, ali i kao ljude koji su davali hranu drugima te su cijenjeni zbog svoje darežljivosti. Naime, nije svaki feudalac bio jednako darežljiv tako da ovakve tvrdnje treba oprezno koristiti.³⁶

U srednjem je vijeku vrlo malo ljudi bilo slobodno u smislu današnjeg značenja te riječi.³⁷ Seljaci su mogli biti slobodni ili neslobodni, a taj se status nasljeđivao unutar obitelji. Neslobodne seljake još nazivamo i kmetovima. Kmetovi su svojim gospodarima morali pružiti uslugu rada, a mogli su se odseliti i postati slobodni jedino uz dopuštenje gospodara. Status kmeta može se usporediti sa statusom roba zbog čega kmetstvo posustaje u kasnom srednjem vijeku. Kršćani su smatrali kako ne bi trebali držati druge kršćane svojim robovima. Iako kmetstvo i ropstvo nisu istoznačnice, oni dijele mnoga zajednička svojstva. Kmetovi su poput

³² Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 119.

³³ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 215.

³⁴ Christopher Dyer, *Making a Living in the Middle Ages: The People of Britain 850-1520* (New Haven: Yale University Press, 2002), 40.

³⁵ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 218.

³⁶ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 56.

³⁷ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 47.

robova mogli biti prodani i kupljeni, ali za razliku od roba, gospodar nije imao potpuno vlasništvo nad kmetom, već je imao određena tradicionalna prava poput količine usluga koje kmet duguje gospodaru. Da u praksi nije postojala velika razlika između dva pojma govori i činjenica kako je gospodar imao vlasništvo i nad svom kmetovom imovinom. Razlika između slobodnih i neslobodnih seljaka nije bila značajna jer su u nekim područjima slobodni seljaci dugovali više usluga gospodarima zemljišta nego kmetovi. Svako je područje imalo svoje odredbe vezano uz količinu rada i renti koje seljak duguje gospodaru.³⁸ Kmetovi nisu imali jednaki status kao robovi, ali su često smatrani takvima. Uvijek su bili dužni raditi za gospodara, tj. feudalca, plaćali su brojne namete u gotovini ili robi te su bili pod sudskom jurisdikcijom feudalca. Prema Maitlandovim riječima, kmet je bio slobodan čovjek u očima svih osim feudalca.³⁹ Diljem Europe u srednjem vijeku su dizani ustanci seljaka i kmetova koji su zahtijevali od vlasti da se ukine kmetstvo i neslobodni položaj ljudi. Iz toga možemo vidjeti kako kmetovi i seljaci nisu bili zadovoljni svojim položajem u društvu. Krajem srednjeg vijeka kmetstvo polako nestaje zbog promjene u ekonomiji koja sve više postaje novčana. Feudalci i gospodari stoga sve više traže plaćanje renti u novcu, a ne u radu. Dio kmetova zbog ovih promjena u gospodarstvu i ekonomiji dobiva slobodu, a dio kmetova ju kupuje od gospodara.⁴⁰

³⁸ Singman, *The Middle Ages*, 8.

³⁹ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 80.

⁴⁰ Singman, *The Middle Ages*, 9.

3. Društveni i ekonomski status seljaka

Gradske i seoske zajednice bile su temeljni oblici udruživanja ljudi u srednjem vijeku u Europi. Potreba za sigurnošću bila je glavni razlog udruživanja ljudi u zajednice. Zbog različitih geografskih i geopolitičkih uvjeta nastaju različite zajednice s brojnim obilježjima. Unutar gradskih i seoskih zajednica diljem Europe postoje brojne različitosti koje nastaju zbog prirodnog položaja, organizacije, politike, ekonomije, uprave, preduvjeta gospodarskog razvoja i drugih uvjeta na određenom području.⁴¹ U odnosima među seljanima, što nazivamo sociologijom sela, mnogo toga ostaje nejasno. Mnogo se toga može naučiti analizom zapisa s vlastelinskih sudova koji su bilježili provedbu vlastelinskih obveza, ali i interakciju među seljanima. Bilježene su njihove svađe, sudski postupci, brakovi, nasljeđivanja, kupnje i prodaje zemlje, ekonomske aktivnosti i zločini.⁴² Društveni je status u srednjem vijeku uglavnom bio nasljedan, ali moglo ga se promijeniti vlastitim djelovanjem. Osoba koja je bila nižeg društvenog statusa mogla je postati aristokratom kroz politiku, rat ili bogaćenje.⁴³ U životu na srednjovjekovnom europskom selu postojalo je mnoštvo problema. Seljaci su se žalili na probleme s gospodarima zemljišta i seoskom elitom. Unatoč mnoštvu problema uzrokovanih raznim životnim faktorima, mreža ruralnih zajednica, koja se oblikovala diljem Europe do kraja srednjeg vijeka, je preživjela.⁴⁴

Status seljaka u društvu uglavnom je ovisio o njegovom ekonomskom statusu, a ne o tome je li bio slobodan seljak ili kmet. Glavna odrednica u statusu bila je količina zemlje kojom seljak upravlja. Količina zemlje koja je bila potrebna za uzdržavanje kućanstva ovisila je o broju članova obitelji, ali i o kvaliteti zemlje i prinosima iste.⁴⁵ Seljaci su predstavljali niže, siromašnije slojeve društva, ali je i među samim seljacima postojala određena podjela po načelu tri faktora. Prvi je faktor osobna sloboda seljaka. Seljak je mogao biti slobodan čovjek koji je obavljao poslove i imao je prihode od toga posla, a mogao je biti i rob svojeg vlasnika. Drugi faktor je bogatstvo seljaka koje se mjeri u količini zemlje i posjeda te u broju životinja koje je seljak posjedovao. Veličina zemlje i količina životinja je izravno imala utjecaj na količinu dobara koje je seljak proizvodio pa isto tako i na prihode koje je imao. Treći faktor izravno proizlazi iz prva dva faktora, a to je socijalni status seljaka.⁴⁶ Seljaci srednjovjekovnog sela nekoć su bili prikazivani kao da žive u stanju jednakosti. U stvarnosti su postojale velike razlike

⁴¹ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 183.

⁴² Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 81.

⁴³ Singman, *The Middle Ages*, 3.

⁴⁴ Chris Wickham, *Medieval Europe* (New Haven: Yale University Press, 2016), 204.

⁴⁵ Singman, *The Middle Ages*, 88.

⁴⁶ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 79.

u bogatstvu. Zemlja je bila najvažniji oblik bogatstva, a njezina raspodjela nije bila jednaka. Neki zakupci, bili oni slobodni seljaci ili kmetovi, povećavali su svoja imanja kupovinom ili iznajmljivanjem zemlje od drugih.⁴⁷ Seljačko društvo bilo je podijeljeno u tri klase prema bogatstvu. Najniža klasa nije posjedovala nikakvo zemljište ili ga je imala premalo da bi prehranila obitelj. Srednja skupina obrađivala je poljoprivredna zemljišta veličine od deset do četrdeset jutara. Takvo je zemljište bilo dovoljno za prehranu obitelji, osiguravalo je višak za ispunjavanje kmetskih obveza, a ponekad je omogućavalo i kupnju više zemlje. Na vrhu hijerarhije bila je mala skupina relativno velikih seljačkih posjednika. To su bile obitelji koje su se s četrdeset i više jutara mogle u nekoliko generacija izdignuti do plemstva, iako su bili kmetovi.⁴⁸ Imućnije su seljačke obitelji obično bile i veće jer su mogle uzdržavati više članova. Bogatstvo se nasljeđivalo unutar obitelji, ali nisu sve obitelji uspjevale zadržati svoje bogatstvo kroz mnogo generacija. Socioekonomska nejednakost unutar sela je ponekad poticala društvene napetosti. Primjerice, seljaci nižeg socioekonomskog statusa su se ponekad okretali krađi i provalama na posjede bogatijih seljaka kako bi zaradili i preživjeli.⁴⁹

Jednako važno kao i pravni status ili bogatstvo za većinu seljaka bilo je njihovo mjesto u zajednici među susjedima. U selima je postojala hijerarhija seljaka na što ukazuje ponavljajuća služba određenih obitelji u seljačkim funkcijama, kao što su upravitelj, sakupljač poreza, porotnik, kušač piva i drugo. Sve su nabrojane dužnosnike birali sami seljaci. Sve su funkcije tražile određenu odgovornost te su bile služene pod prisegom i podložne kaznama za propuste. Iz ovih se podataka može zaključiti kako su određene obitelji unutar sela smatrane vjerodostojnim i na vrhu hijerarhije jer su im tijekom generacija dodjeljivani važni položaji unutar sela.⁵⁰ Srednjovjekovno se društvo sastojalo od mnoštva isprepletenih osobnih veza koja su se nasljeđivale generacijama. Tradicija je zalagala da međuljudske veze ostanu snažne, ali one su naravno bile podložne promjenama. Primjerice, jedan je seljak mogao imati veća prava od svojeg susjeda zbog toga što su njegovi preci bili u dobrim odnosima s precima zemljoposjednika čiju zemlju seljak obrađuje.⁵¹ Srednjovjekovni ljudi su se nalazili unutar mreže osobnih veza u obiteljskom i javnom životu, a upravo ih je ta mreža definirala i

⁴⁷ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 90.

⁴⁸ *Isto*, 83.

⁴⁹ Bennett, *Women in the Medieval English Countryside*, 51.

⁵⁰ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 93.

⁵¹ Singman, *The Middle Ages*, 1.

određivala njihov položaj u društvu. Ideja osobne privatnosti nije bila razvijena kao što je danas.⁵²

U srednjem je vijeku ropstvo bilo česta pojava, a najveći je izvor ropstva bio rat. Naime, rat nije bio jedini izvor robova. Anglosaksonski pravni izvori navode ropstvo kao kaznu za prijestupe u rasponu od određenih vrsta krađe do incesta. U slučaju incesta bi muškarac koji je bio umiješan postao kraljev rob, dok je žena bila predana u službu lokalnog biskupa. Smaknuće je smatrano prestrogom kaznom za takvo kazneno djelo, dok dugotrajni zatvor nije bio praktična mogućnost. Budući da osiromašeni prijestupnici nisu imali novca za plaćanje kazni, jedino čega su se mogli odreći bio je njihov rad. Ljudi su se također predavali u ropstvo u vrijeme gladi ili nevolje, kada jednostavno više nisu mogli skrbiti za svoje obitelji.⁵³ Mlečani su uz izvoz drvne građe profit pronalazili i u izvozu robova. Robovi nisu činili značajan dio mletačkog stanovništva, ali su u devetom stoljeću uz sol i ribu bili glavni oslonci mletačke trgovine. Crkva je odobravalala porobljavanje *nevjernika*⁵⁴ koje su činili muslimani, ali i pravoslavni kršćani. U devetom i desetom stoljeću Mlečani porobljavaju slavenske narode na istoku te ih izvoze po Italiji, ali i Africi i ostatku Mediterana. Venecija se specijalizirala za opskrbu eunuha za istočne dvorove i hareme, a Saraceni su kupovali slavenske robove kako bi ih koristili u svojim vojskama. Pape i carevi su se protivili mletačkoj prodaji robova. Glavni razlozi protivljenju su bili to što su robovi prodavani *nevjernicima* čime se navodno jačala njihova vjerska, ali i vojna moć. Mletački duždevi u desetom stoljeću nastoje oštro kazniti trgovce robljem, ali neuspješno. Izvoz robova opada u jedanaestom stoljeću, ponajviše zbog pokrštavanja Slavena koji su bili glavni izvori roblja.⁵⁵

Nakon što je Crna smrt zahvatila Europu, nastale su brojne promjene u ekonomiji i društvu. U područjima koja su bila zahvaćena kugom često dolazi do smrti brojnih seljaka što je uzrokovalo nedostatak radne snage. Neki su seniori u strahu od propasti počeli smanjivati davanja koja traže od seljaka koji obrađuju njihovu zemlju. Zbog smrti brojnih seljaka i smanjenja radne snage dolazi i do propasti dijela obradive zemlje zbog čega u nekim područjima dolazi do izrazitog rasta cijena hrane. Preživjeli su seljaci počeli tražiti povišice i bolje uvjete rada. U nekim državama, poput Engleske, dolazi do usvajanja zakona koji zabranjuju povećanje plaće seljacima i povratak na plaće iz razdoblja prije epidemije kuge.

⁵² Bridget Ann Henisch, *The Medieval Cook* (Woodbridge: The Boydell Press, 2013), 121.

⁵³ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 46.

⁵⁴ Osobe koje nisu bile katoličke vjere

⁵⁵ Frederic Chapin Lane, *Venice: A Maritime Republic* (Baltimore: The Johns Hopkins Press Ltd., 1973), 7-8.

Takvi su zakoni naišli na veliki otpor seljaštva.⁵⁶ Od petnaestog stoljeća nadalje dolazi do krize seoskih društava u dijelovima Europe. Ponajviše do krize dolazi zbog turskih osvajanja, prirodnih nepogoda i gladi od kojih seljaci odlučuju bježati u gradove koji im pružaju sigurno utočište od rata. Najviše je pogođeno selo u jugoistočnoj Europi zbog upada Turaka Osmanlija koji pljačkaju i pustoše nezaštićena područja.⁵⁷

⁵⁶ Barbara W. Tuchman, *A Distant Mirror: The Calamitous 14th Century* (New York: Random House Publishing Group, 1987), 102.

⁵⁷ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 175.

4. Poljoprivreda i obrtništvo u okviru ruralnog srednjovjekovnog svijeta

4.1. Ratarstvo

Seljak srednjeg vijeka bio je najčešće obrađivač zemljišta, a rjeđe stočar. Glavne životne potrepštine seljaka bile su proizvedene od žitarica, a to su bili kruh, kaša i pivo. Budući da je seljakova pšenica išla gotovo isključivo na tržište, glavni sastojci za hranu i piće bili su ječam i zob.⁵⁸ U srednjem je vijeku seljakova jedinica radnog vremena bila dan.⁵⁹ U usporedbi s tehnologijama poljoprivrede u mnogim drugim dijelovima svijeta u to vrijeme, željezni plug Europe bio je tehnološki napredan, omogućujući dvojici muškaraca da s pomoću vola izoru hektar zemlje u relativno kratkom vremenskom roku. Osim što bi vol vukao plug, također bi obogatio i zemlju gnojivom. Plug je bio temelj poljoprivrede i života europskog srednjovjekovnog čovjeka. Otvarao je zemlju zraku i vodi, omogućujući mineralima da dospiju u zemlju, dok je istovremeno izvlačio korov i bacao ga da se osuši na zraku. Iako je plug već tada bio star izum koji se spominje u rimskim izvorima još u prvom stoljeću prije Krista, još je uvijek bio najefikasniji način obrade poljoprivredne zemlje. Plugom se upravljalo na način da je jedan čovjek držao i upravljao plug, a drugi je čovjek usmjeravao vola koji je vukao plug po zemlji.⁶⁰ Teška i često vlažna tla sjeverne Europe zahtijevala su teži plug i više životinja koje su ga vukle. Na mediteranskom području je obrada tla zahtijevala lakši plug zbog mekšeg tla. Seljaci su ponajviše uzgajali pšenicu, zatim raž, ječam, zob, grah, grašak i još nekoliko vrsta povrća. Nizak i nesiguran prinos usjeva značio je da se većina raspoložive zemlje morala posvetiti žitaricama, usjevu neophodnom za opstanak. Seljaci su bili svjesni važnosti gnojiva koje su dobivali od životinja, ali na raspolaganju je bilo premalo životinja za šire korištenje gnojiva.⁶¹ Na srednjovjekovnim su poljima urodi bili niži nego što su danas zbog korištene tehnologije i gnojiva.⁶² Obradivanje vinograda se svodilo na stare proizvodne postupke koji su tehnološki zaostali, a ratarstvo se svodilo na dvopoljni ili tropoljni sustav što je značilo da veliki dio obradive površine svake godine ostaje neobrađen. Iako je tropoljni sustav donio poboljšanja i povećanje prihoda, i dalje je trećina obradive površine svake godine bila neobrađena.⁶³ Srednjovjekovni seljak u svojem poslu poljoprivrede najprije ovisi o vremenskim uvjetima. Seljakov opstanak ovisi o godišnjim dobima, o vremenskim uvjetima i

⁵⁸ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 104.

⁵⁹ Jacques Le Goff, *Za jedan drugi srednji vek: vreme, rad i kultura Zapada*, prev. Miodrag Radović (Novi Sad: Svetovi, 1977), 45.

⁶⁰ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 11.

⁶¹ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 23.

⁶² Bloch, *Feudal Society Volume I*, 61.

⁶³ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 156.

prirodnim nepogodama.⁶⁴ Takozvani vremenski križevi korišteni su za suzbijanje oluja, a provodili su se i egzorcizmi kako bi polja bila plodna. Korištene su svete svijeće za zaštitu životinja, a izgovarane su i kletve kako bi se otjerale gusjenice i štakori te uništio korov na poljima.⁶⁵

Počevši od devetog stoljeća, postepeno dolazi do napretka poljoprivrede, ali je on bio veoma spor. Stvara se sve više obradivih površina diljem Europe te se razvijaju napredniji načini obrade zemlje korištenjem pluga, gnojiva, unaprjeđivanjem alata i slično.⁶⁶ Iz talijanskih izvora je vidljivo kako je većina seljaka u ranom srednjem vijeku još uvijek koristila motike i lopate za poljoprivredu, a do šire uporabe pluga dolazi nešto kasnije. Na primjeru Italije je vidljivo kako od osmog pa do jedanaestog stoljeća dolazi do masovnog krčenja šuma i isušivanja močvara kako bi se stvorilo više obradivog tla. Takvi su procesi prisutni i u ostatku Europe, ali vremenski variraju od područja do područja. Unatoč tomu što su šume krčene stoljećima, nisu razvijene nove tehnike i tehnologije koje bi olakšale proces.⁶⁷ Do sporog napretka u poljoprivredi srednjeg vijeka ponajviše dolazi zbog toga što seljaci nisu bili voljni riskirati korištenjem novih metoda obrade zemlje. Njihov je opstanak često u potpunosti ovisio o urodu plodova te ukoliko bi korištenje nove metode urodilo s manje ploda, seljak se mogao naći u financijskim problemima. Ratovi i razaranja nisu naveli seljake da promijene svoje načine obrade. Na uništenom su području seljaci ponovno zasadili svoje plodove na gotovo jednak način kao i prije razaranja.⁶⁸

Mehanizacija u poljoprivredi gotovo da nije postojala te se stoga veliki udio stanovništva morao baviti poljoprivredom i uzgojem hrane. Uzgoj žitarica bio je najučinkovitiji način uzgoja hrane jer se njime dobivalo najviše kalorija po hektaru zemlje. U feudalnoj je Europi stoga uzgoj žitarica bio najraširenija grana poljoprivrede.⁶⁹ Unatoč činjenici da su žitarice, posebice pšenica, bile glavni izvor hrane i prihoda, bilo je potrebno uzgajati raznovrsne poljoprivredne kulture unutar jednog sela. Razloga tomu je nekoliko, a najraniji razlog bila je nedovoljno razvijena trgovina zbog čega su sela morala biti autonomna i samodostatna. Kao najvažniji razlog možemo navesti nepouzdanost prinosa usjeva. Loši

⁶⁴ Le Goff, *Za jedan drugi srednji vek*, 27.

⁶⁵ David Stone, *Decision-Making in Medieval Agriculture* (New York: Oxford University Press, 2005), 4.

⁶⁶ Le Goff, *Za jedan drugi srednji vek*, 67.

⁶⁷ Chris Wickham, *Early Medieval Italy: Central Power and Local Society 400-1000* (London: The MacMillan Press Ltd, 1981), 92.

⁶⁸ *Isto*, 93.

⁶⁹ Singman, *The Middle Ages*, 75.

vremenski uvjeti, bolesti i štetočine mogle su uzrokovati slabe prinose te je u takvim razdobljima bilo izrazito važno imati alternativne izvore prehrane kako ne bi nastala glad.⁷⁰

Mnoga su seoska kućanstva posjedovala zemlju raštrkanu po raznim poljima unutar vlastelinstva. To znači da seljaci nisu imali zemljište objedinjeno u jednu obiteljsku farmu. Svako je polje bilo podijeljeno na trake koje su obrađivale različite obitelji unutar jednog vlastelinstva. Raspršivanje obiteljske zemlje imalo je nekoliko prednosti. Takav način posjedovanja i obrade zemlje je smanjivao rizik od loših uroda te je omogućavao dijeljenje plugova i stoke koja je vukla plugove. Raspodjela zemlje na nekoliko različitih mjesta je također omogućavala lakšu raspodjelu zemlje među djecom ukoliko je to bilo potrebno. Granice između traka jednog polja nisu bile ograđene odakle i dolazi naziv za otvoreno polje. Granice su najčešće označavane kamenjem. Do problema je moglo doći ukoliko bi granice bile ignorirane ili ih je netko pomaknuo na štetu drugoga. Zemlja je bila glavni izvor bogatstva te je samim time i malen pomak granica mogao imati veliki utjecaj. Kamenje je korišteno umjesto ograda kako bi se lakše obradila zemlja na granici dva polja. Ovakav način raspodjele zemljišta i određivanja granica na poljima je uvelike prisutan i danas. Za određivanje granica se naravno ne koristi samo kamenje, već može poslužiti i drvo ili neke druge oznake. Seljaci su morali međusobno surađivati oko korištenja polja koje je bilo podijeljeno na trake. To je ograničavalo individualnu inicijativu, ali je bilo bitno uskladiti sijanje poljoprivrednih kultura kako se ne bi naštetilo usjevima drugih seljaka koji koriste isti komad zemlje.⁷¹

4.2. Stočarstvo

U područjima gdje nije bilo povoljnog tla za obradu zemlje se okretalo stočarstvu. Stočarske zajednice obično nisu bile toliko zbijene, već su kućanstva unutar sela bila raštrkana i izolirana.⁷² Rijetko koje područje je u trinaestom stoljeću stavljalo uzgoj ovaca ili goveda ispred uzgoja usjeva, ali mnogi su seljaci posjedovali životinje. Podaci o seoskom fondu su oskudni, ali neki su prikupljeni iz zapisa o kraljevskim porezima koji su se u određenim intervalima ubirali za financiranje rata. Seljaci su procjenjivani na temelju količine stoke, žitarica i drugih proizvoda. M. M. Postan izvukao je vrijedne podatke iz poreznog spisa iz 1291. godine, uključujući podatke o pet sela u okrugu Ramsey. Oni pokazuju da prosječni

⁷⁰ Singman, *The Middle Ages*, 80.

⁷¹ Bennett, *A Medieval Life*, 44.

⁷² Singman, *The Middle Ages*, 75.

seljak koji plaća porez posjeduje šest ovaca, pet krava ili teladi, tri svinje i dva konja ili vola. Ove brojke ne znače da je svaki seljak posjedovao otprilike šesnaest životinja. Izuzeti su iz spisa bili siromašni seljaci koji su posjedovali imovinu vrijednu manje od šest šilinga i osam penija, što je otprilike bila vrijednost jednog vola ili krave. Nadalje, kao što pokazuje Postan, mnogi seljaci koji su plaćali poreze nisu posjedovali ovce, dok je nekoliko bogatih seljaka držalo veliki dio ukupnog seoskog stada. Čini se da su konji, volovi, krave i svinje bile ravnomjernije raspoređene, iako drugi učenjaci, govoreći o Engleskoj općenito, tvrde da većina ljudi nije posjedovala više konja, volova, krava i ovaca nego što im je bilo potrebno za vlastito uzdržavanje. Iz svega toga možemo zaključiti da je zemljoradnja činila temelj seoskog gospodarstva i bogatstva, ali se dio seljaka pretežito bavio i stočarstvom.⁷³ Seoska je žena najčešće imala zadatak brinuti o stoci. Žene su brinule o peradi te su hranile, muzle, prale i šišale veću stoku. Najveći problem sa stokom bio je nedostatak hrane zimi koji je izazvao klanje životinja koje bi inače umrle od gladi. Nedostatak hrane zasigurno je igrao ulogu u držanju manjeg broja domaćih životinja, ali neki uspješniji i bogatiji seljaci su prevladali taj problem te su uspješno držali veliki broj grla stoke.⁷⁴

4.3. Obrtništvo

Najveći tehnološki napredak u srednjem vijeku doživljavaju obrti i trgovina. Napredak obrtništva i trgovine možemo izdvojiti kao jedan od razloga postepenog rasta gradova i gradskog stanovništva.⁷⁵ Zbog potreba seoske ekonomije nisu svi seljaci radili na obradi zemlje. U selu su živjeli i trgovci te obrtnici koji su obavljali svoje poslove za potrebe seoske ekonomije. U selima su često živjeli mlinari koji su radili na mlinovima pokretanim vodom ili vjetrom. Dio seljaka je i dalje ručno mljeo svoje žitarice, ali je taj proces znatno ubrzan mehaniziranim mlinovima. Mlinar je imao viši status u zajednici od prosječnog seljaka koji je obrađivao zemlju. Imao je stalne prihode i posao koji je zahtijevao manje fizičke napore od rada na zemlji. Mlinare se smatralo lokalnim poduzetnicima. Seljak nije mogao znati koliko treba točno dobiti brašna od svojih žitarica te ga je mlinar lako mogao prevariti.⁷⁶ Uz mlinara je vrlo često u selu svoje poslove obavljao i kovač. Obrada željeza bila je skupa te su seljaci stoga nastojali koristiti što manje željeza u svojem poslu. Primjerice, lopate su često u cijelosti

⁷³ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 92.

⁷⁴ *Isto*, 157.

⁷⁵ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 159.

⁷⁶ Singman, *The Middle Ages*, 89.

rađene od drveta, ali je na vrh lopate morala biti pričvršćena željezna oštrica kako bi lopata mogla prodrijeti u tlo. Slično je vrijedilo i za ostalo oruđe potrebno za obradu zemlje. Oruđe je rađeno od drveta radi uštede, ali je imalo željezni dio koji je bio u kontaktu sa zemljom. Naime, nisu svi kovači mogli živjeti samo od svojeg obrta, već su bili i poljoprivrednici. Kovački je zanat najčešće bio prenošen s generacije na generaciju jer je za obradu metala bila potrebna obuka i alat koji je bio relativno skupocjen. U kasnom srednjem vijeku se javlja i sve veća potreba za tesarima, zidarima i keramičarima. Oni su najčešće dovođeni iz okolnih područja kada je bilo potrebno obaviti neki posao. Selu su bili potrebni i mesari te kožari, pogotovo u područjima u kojima je bilo razvijenije stočarstvo. Seljaci su također radili u kamenolomima, rudnicima te kao drvosječe zbog sve većih potreba za sirovinama.⁷⁷

⁷⁷ Singman, *The Middle Ages*, 90-91.

5. Srednjovjekovno selo i seoske kuće

5.1. Izgled sela i njihova međusobna povezanost

Srednjovjekovno je selo bilo zajednica obitelji trajno nastanjenih na nekom području. Trajnost, raznolikost, organizacija i zajednica su ključne riječi i ideje koje razlikuju selo od prolaznih i manjih poljoprivrednih naselja, kao što su zaselci.⁷⁸ Stanovništvo srednjovjekovnog sela sastojalo se od farmera, ljudi koji su obrađivali zemlju i čuvali stoku. Kuće, staje i šupe bile su grupirane u središtu sela, a oranica, pašnjaci i livade su okruživali selo. Društveno, ekonomski i politički, srednjovjekovno je selo bila zajednica. Današnje selo je mjesto gdje stanovnici žive, ali ne nužno i gdje rade. Srednjovjekovno je selo, nasuprot tome, bilo primarna zajednica u kojoj su ljudi obavljali sve važnije životne poslove. Ondje se živjelo, radilo, družilo, ženilo, kuhalo i pilo pivo, išlo u crkvu, plaćalo globe, rađalo, posuđivalo novac, oruđe i žito, svađalo se i borilo. Ljudi su se često rodili u istom mjestu u kojemu su i umrli. Seljaci su činili integriranu cjelinu, trajnu zajednicu organiziranu za poljoprivrednu proizvodnju.⁷⁹ Veličina sela, veličina kuća i raspored življenja su se ponekad razlikovali od područja do područja u Europi srednjeg vijeka. U nekim su selima kuće bile zbijene i planirano građene, a u nekim su selima kuće bile raštrkane i udaljene jedne od drugih.⁸⁰ Srednjovjekovno je selo bilo izrazito malo u usporedbi s današnjim naseljima. Ljudi su živjeli u manjim zajednicama, a sela su se često protezala uz samo jednu ulicu. Dio sela je građen u kružnom obliku, a mogući razlog takvom obliku je obrana stoke od divljih životinja, poput vukova. Srednjovjekovno je selo pružalo izrazit mir i tišinu, a ljudi su bili okruženi prirodom.⁸¹ Pristup vodi je bio veliki faktor pri odlučivanju gdje će biti stvoreno naselje. Najpovoljniji položaj bio je u blizini potoka ili rijeka koji su stanovništvu pružali stalnu opskrbu vodom. Ukoliko se u blizini sela nije nalazila rijeka, potok ili drugi izvor vode, koristili su se bunari kako bi se voda crpila iz zemlje. U centru sela otvorenog tipa su se nalazile kuće uz zemljanu cestu, a često se u centru nalazila i crkva te vlastelinska kuća.⁸² Oko centra sela su se nalazila brojna polja koja su obrađivali seljaci. Seljakova se polja obično nisu nalazila samo na jednom mjestu, već su bila raštrkana kako bi se podjednako podijelila rodniya i manje rodna zemlja.⁸³ U nekim su se područjima obitelji naseljavale na značajnoj udaljenosti jedna od druge, a u nekim područjima su sela gusto

⁷⁸ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 14.

⁷⁹ Isto, 13.

⁸⁰ Wickham, *Framing the Early Middle Ages*, 499-500.

⁸¹ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 40.

⁸² Singman, *The Middle Ages*, 76.

⁸³ Isto, 78.

naseljavana. Razlozi tomu su uglavnom bili geografske prirode i zbog količine obradive površine. Sigurnosni razlozi nisu ljudima dopuštali da se previše rasprše prilikom naseljavanja. Najčešća su bila manja, gušće naseljena sela. Između sela je često postojala praznina i problem je predstavljala komunikacija. Stare rimske i karolinške ceste diljem Europe su zapostavljene, a nove ceste nisu građene na njihovim mjestima. Isto tako su propadali i mostovi izgrađeni na važnim riječnim prijelazima.⁸⁴ U razdoblju od otprilike 1050. do 1250. godine dolazi do repopulacije Europe. Nastaju brojna nova sela, smanjuje se udaljenost između naselja, olakšava se putovanje iz jednog mjesta u drugo. Građene su brojne ceste i mostovi kako bi se olakšala trgovina.⁸⁵ Za razliku od danas, morem se u srednjem vijeku putovalo puno brže nego kopnom. Na kopnu je normalna udaljenost prijeđena u jednom danu iznosila između trideset i četrdeset kilometara.⁸⁶

Veličina sela i okolnih polja znatno je varirala ovisno o vrsti raspoloživog tla i povijesnom temelju sela, tako da nije moguće odrediti prosječan broj kuća ili veličinu sela. Bilo je malih sela površine ispod tisuću jutara, ali neka su bila veća te su dosegala i do pet tisuća jutara. Razlika između sela i zaseoka također je fleksibilna i nije u potpunosti određena. Ponekad se prisutnost ili odsutnost župne crkve ili veličina stanovništva koristi za razlikovanje ta dva pojma, ali ta su se dva izraza pomiješala i nisu bila tako značajna kao razlike u terenskim strukturama i vrstima polja.⁸⁷ U mediteranskom se području selo obično formiralo na vrhu brda okruženo vlastitim zidom, s poljima, vinogradima i nastambama za životinje u ravnici podno brda. Svaka kuća zauzimala je malu parcelu omeđenu živicom, ogradom ili jarcima. Međutim, većina seoske zemlje nalazila se izvan centra sela, uključujući ne samo obrađena polja, već i livade, močvare i šume.⁸⁸ Sela diljem Europe pregovarala su sa svojim susjednim selima kako bi se utvrdile granice sela koje su se navodile u poveljama. Svakog proljeća se u Engleskoj održavala ceremonija zvana *gang-days*. Cjelokupno stanovništvo išlo je na takozvani *a-ganging* po granicama sela. Dječaci su hodali po granicama sela i udarali o granično drveće i stijene kako bi im se pomoglo u učenju o granicama vlastitog sela. To je jedan od načina na koji su seljaci prenosili mlađim generacijama podatke o granicama sela.⁸⁹ Sela su se s vremenom smanjivala, ponajviše zbog migracije u gradove koji su seljacima nudili bolje životne prilike. Neka su sela bile više zahvaćena ovim procesom, a neka manje. Neka su sela

⁸⁴ Bloch, *Feudal Society Volume I*, 61.

⁸⁵ *Isto*, 69.

⁸⁶ *Isto*, 62.

⁸⁷ Hanawalt, *The Ties That Bound*, 28.

⁸⁸ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 21.

⁸⁹ *Isto*, 25.

preživjela Crnu smrt i razdoblja drugih epidemija i gladi, ali su naposljetku napuštena zbog emigracije.⁹⁰ Sela koja su uz poljoprivredu imala i industrijsku stranu gospodarstva su općenito opstajala duže od isključivo poljoprivrednih sela. Manja sela su postupno propadala zbog manjka društvene i ekonomske raznolikosti i lošijih uvjeta za život.⁹¹

5.2. Izgled seljačkih kuća

Srednjovjekovne seoske kuće su uglavnom građene od drveta, osim u krajevima u kojima su drugi materijali, poput kamena, bili široko dostupni. Drvena je konstrukcija bila temeljena na okviru od čvrstih greda zabijenih u tlo i pričvršćenih zajedno s drvenim klinovima. Taj okvir zatim je bio pokriven daskama ili je služio kao osnova za teško pletenje od vrbe ili grana lješnjaka koje su bile pokrivene mješavinom gline, slame i kravljeg izmeta. Krovovi su bili pokriveni slamom ili trskom, dok su prozori bili mali otvori u zidovima prekriveni svojevrsnim drvenim roletama, budući da je staklo bilo skupocjeno.⁹² Seoske su se kuće sastojale od jedne velike prostorije koja je ovisno o kućanstvu mogla biti odvojena pregradama. Strop je bio visok koliko i kuća. Kuće su bile podijeljene u nekoliko dijelova koji su mogli biti odvojeni ili spojeni. U kući se nalazila kuhinja, ostava, a ovisno o bogatstvu seljaka i veličini kuće prostor za spavanje se ponekad nalazio u potkrovlju u koje se najčešće penjalo ljestvama. Veće kuće su sadržavale i svojevrsni prostor za dnevni boravak, dok se u manjim kućama on nalazio u sklopu kuhinje i prostora za spavanje. Česta je pojava bila i da životinje žive u istoj kući kao i ljudi, ali su obično životinje imale svoju zasebnu prostoriju.⁹³ Unutrašnjost je osvjetljavalo nekoliko prozora bez stakala i vrata koja su često bila otvorena tijekom dana, kroz koja su djeca i životinje slobodno prolazili. Podovi su bili od utabane zemlje prekrivene slamom ili trskom.⁹⁴ Organski zidovi i zemljani pod su pružili utočište za mnoštvo bakterija i insekata.⁹⁵ U sredini kuće se nalazio kamin koji je gorio na uzdignutom kamenom ognjištu koje je imalo otvor u krovu za odvođenje dima. Kuće su imale improvizirane dimnjake kako bi se smanjila količina dima u unutrašnjosti. Kuće su često bile zadimljene od vatre koja se koristila za kuhanje u loncima ili u mjedenim ili željeznim kotlovima. Noću se ognjište prekrivalo

⁹⁰ Dyer, *Making a Living in the Middle Ages*, 350.

⁹¹ *Isto*, 351.

⁹² Danziger i Lacey, *The year 1000*, 43.

⁹³ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 99.

⁹⁴ *Isto*, 101.

⁹⁵ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 121.

velikim poklopcem koji je na sebi imao mnoštvo rupica.⁹⁶ Obitelj je jela sjedeći na klupama ili hoklicama za stolom koji bi ponekad bio rastavljen noću. Stolice su bile rijetkost. U ormaru su se držale drvene i glinene zdjele, vrčevi i drvene žlice. Šunke, torbe i košare visjele su s greda, daleko od štakora, miševa i ostalih štetočina. U škrinje je spremna odjeća, posteljina, ručnici i stolnjaci. Dobrostojeći seljak je posjedovao srebrne žlice, mjedene posude i kositrene tanjure. Prilikom kupanja su srednjovjekovni seljaci koristili bačvu s uklonjenim vrhom. Kako bi se olakšao zadatak nošenja i grijanja vode, obitelj se vjerojatno kupala u istoj vodi. Noću je obitelj spavala na slamnatim krevetima, bilo na podu ili u potkrovlju do kojeg se moglo doći ljestvama. Muž i žena dijelili su krevet, ponekad s bebom, koja je alternativno mogla spavati u kolijevci uz vatru.⁹⁷ U nekim područjima, primjerice na području rijeke Rajne su kuće bile nešto veće od prosjeka, ali je u njima također živjelo i više ljudi. No jedna je stvar uvelike bila zajednička u svim područjima, a to je da su životinje živjele u istoj kući kao i ljudi. Razlike također postoje i u rasporedu kuća unutar sela.⁹⁸

Srednjovjekovni se seljak uvelike oslanjao na sunčevu svjetlost te je planirao cijelu godinu u skladu s istom kako bi iskoristio sve njezine pogodnosti. Prosječni seljak nije imao stakla na prozorima te su tako seljaci morali birati žele li u kući imati prirodnu svjetlost ili zadržati hladnoću vani. Prozori su stoga prekrivani nauljenim lanenim zastorima koji su ujedno sprječavali prekomjerni ulazak hladnoće te su propuštali dovoljno svjetlosti. Noću su prozori zatvarani radi bolje izolacije.⁹⁹ Noću se kao izvor svjetlosti koristila vatra, svijeće, različite vrste uljnih svjetiljki i drugo. Svijeće su bile rađene od voska ili od loja, ali su svijeće od loja bile znatno jeftinije za izradu. U srednjovjekovnim je kućama problem stvarala hladnoća zbog loše izolacije. Jedini izvor topline je predstavljala vatra. Vatra je predstavljala i veliku opasnost za ljude i prostorije jer su se nezgode lako mogle dogoditi. Postojala je i velike opasnost od trovanja ugljikovim monoksidom te je stoga vatra uvijek gašena prije odlaska na spavanje. Noći su stoga bile izrazito hladne, a bogatiji su ljudi oko svojih kreveta ponekad stavljali zastore kako bi zadržali toplinu. Unatoč svim opasnostima, vatra je ipak služila srednjovjekovnom seljaku u grijanju prostora, osvjetljenju, kuhanju, prokuhavanju vode i mlijeka i drugim poslovima. Seljaci nisu imali pristup vodi u svojim kućama te se voda morala ručno donositi iz bunara ili obližnjeg potoka. Vodu se čuvalo u bačvama unutar kuće. Kada bi ukućanima bila potrebna topla voda, vodu se zagrijavalo u kotlu iznad vatre.

⁹⁶ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 101.

⁹⁷ *Isto*, 103.

⁹⁸ Wickham, *Framing the Early Middle Ages*, 499-500.

⁹⁹ Singman, *The Middle Ages*, 51.

Veliki higijenski problem srednjovjekovnog čovjeka predstavljali su zahodi.¹⁰⁰ Toaleti su se često nalazili uz kuću, a higijena nije bila niti blizu onome što je danas.¹⁰¹ Određena kućanstva su koristila posude u koje je obavljana nužda koju bi zatim ispraznili u septičku jamu. Nakon obavljanja nužde je korištena slama, trava ili sijeno za brisanje.¹⁰² Seljacima je za vrijeme ljeta i vrućina problem znao stvarati miris izmeta. U srednjem vijeku nisu postojale kanalizacije kao danas pa su sve otpadne tvari bacane na za to predviđeno mjesto, često u blizini kuće. Uz ljudski izmet, tu je bio i životinjski čiji se miris širio cijelim selom. Izmet i miris su također privlačili i brojne kukce, poput muha.¹⁰³ Veliki problem su predstavljale i razne štetočine. Buhe i uši bile su česta pojava, a u kućanstvima su se nalazili i miševi te štakori. U borbi protiv štetočina su ljudima pomagale mačke i psi.¹⁰⁴ Psi su bili najčešće životinje u srednjovjekovnim kućanstvima, ali obično su bili i radne životinje koliko i obiteljski ljubimci. Psi su obavljali razne dužnosti, primjerice čuvanje stoke i tjeranje divljači. Obitelji su također držale mačke kao kućne ljubimce koje su hvatale štakore i miševe oko kuće.¹⁰⁵

5.3. Primjer slavonskog srednjovjekovnog naselja – nalazište Sela kod Starih Perkovaca

Jugozapadno od današnjeg sela Stari Perkovci u blizini Đakova su prilikom arheoloških istraživanja na položaju Sela pronađeni ostatci srednjovjekovnog ruralnog naselja. Na nalazištu je istraženo oko četristo objekata koji se pripisuju razdoblju srednjeg vijeka.¹⁰⁶ Objekti su unutar naselja bili gusto nepravilno raspoređeni. Izgled i organizacija naselja slični su ostalim istraženim lokalitetima u Slavoniji, kao što su nalazište kod Debele Šume, Bentež kod Bektinaca, Pustara kod Štrosmajerovca, nalazište Stružani-Bregovi i druga.¹⁰⁷ Istraženi su stambeni, radni i spremišni prostori naselja na temelju jama i rupa od stupova koji su korišteni za izgradnju prostora. Lokalitet nije u potpunosti istražen, ali je utvrđeno kako su se u srednjovjekovnom selu nalazile tri kovačnice, kuća za koju se pretpostavlja da je služila kao

¹⁰⁰ Singman, *The Middle Ages*, 52-55.

¹⁰¹ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 120.

¹⁰² Singman, *The Middle Ages*, 55.

¹⁰³ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 119.

¹⁰⁴ Singman, *The Middle Ages*, 55.

¹⁰⁵ Paul B. Newman, *Growing Up in the Middle Ages* (Jefferson: McFarland & Company, Inc., Publishers, 2007), 172.

¹⁰⁶ Andrej Janeš, Ivana Hirschler Marić i Ana Azinović Bebek, „Stari Perkovci-Sela, ruralno naselje 14. stoljeća“ u *Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora 6*, ur. Tajana Sekelj Ivančan, Tatjana Tkalčec, Siniša Krznar i Juraj Belaj (Zagreb: Institut za arheologiju, 2017), 337.

¹⁰⁷ *Isto*, 345-346.

molin i dva gliništa. Pronađeno je i mnoštvo keramike koje se datira u kasni srednji vijek, točnije u četrnaesto i petnaesto stoljeće.¹⁰⁸ Istraživanja su pokazala kako su objekti unutar sela bili gusto raspoređeni, a naselje je bilo smješteno na dvije uzvisine između kojih se nalazilo vodoplavno područje za koje se vjeruje da nije bilo naseljeno. Na nalazištu su pronađeni brojni ukopani ostaci drvenih stupova koji su služili kako bi povezali konstrukcije zidova. Istražene kuće sastojale su se od jedne prostorije pravokutnog oblika, a neke su imale i natkriveni trijem kod ulaza u kuću. Zidovi su bili građeni od isprepletenog šiblja koje se ljepilo glinom i zapečenom zemljom. Krovovi kuća također su bili građeni od šiblja, a podnice od dasaka koje nisu sačuvane. Uz objekte su se često nalazila i vatrišta koja su bila mjesta gdje se ložila vatra bez građevinskih dodataka. U naselju su se nalazili i mnogobrojni bunari iz kojih se crpila voda, a sveukupno je istraženo osam većih i trinaest manjih bunara. U istraživanju je utvrđeno kako su se uz kuće nalazili ograđeni prostori koji su služili kao vrtovi ili obori za stoku. Unutar naselja je pronađen i istražen jedan grob mladog muškarca. Ukopi su obično obavljani izvan naselja, ali je u Hrvatskoj pronađeno još nekoliko primjera ukopa unutar samog naselja. Osim ukopa ljudi, pronađeni su i ostaci ukopa životinja. Na nalazištu je pronađeno i mnoštvo ostataka kuhinjske opreme (ostaci lonaca), oružja (strijele), opreme konjanika, ostataka alata i drugo.¹⁰⁹ Naselje je postepeno napuštano u kasnom srednjem vijeku zbog upada osmanskih postrojbi na područje i zbog ekonomskih uvjeta uzrokovanih ugarskom vladavinom.¹¹⁰

¹⁰⁸ Janeš, Hirschler Marić, Azinović Bebek, „Stari Perkovci-Sela, ruralno naselje 14. stoljeća“, 337.

¹⁰⁹ *Isto*, 343-355.

¹¹⁰ *Isto*, 337.

6. Obitelj u srednjovjekovnoj ruralnoj Europi

Unutar seoske zajednice osnovna društvena i gospodarska jedinica bila je obitelj.¹¹¹ Sastav srednjovjekovne europske obitelji se nije značajno razlikovao od današnjih obitelji zapadnih zemalja. Bračni je par često imao petero ili više djece, ali zbog visoke je smrtnosti zrelost najčešće doživjelo dvoje ili troje djece. Vrlo je često veličina obitelji označavala i ekonomski status obitelji. Bogatije obitelji su većinom imale više djece, a siromašnije obitelji manje. U jednom kućanstvu nije uvijek živjela samo nuklearna obitelj koja se sastojala od roditelja i djece, već su u istoj kući ponekad živjeli i rođaci ili stariji članovi obitelji koji više nisu bili sposobni za rad.¹¹² Dva temelja srednjovjekovne seljačke obitelji bili su brak i nasljedstvo koji su nerijetko bili i međusobno povezani. Nasljedstvo se najčešće nije dijelilo među nasljednicima, već je ono u cijelosti išlo jednom nasljedniku što je obično bio najstariji sin. Ukoliko obitelj nije imala muškog nasljednika, imovina bi pripala kćeri ili rođacima. Također je zanimljivo da za kćeri često nije vrijedilo pravilo da najstarija kćer nasljeđuje svu imovinu. Ukoliko obitelj nije imala sina, a imala je dvije ili više kćeri, imovina je bila podijeljena među njima.¹¹³ Sklapanje braka i uspostava vlastitog kućanstva se smatrala ulaskom u društvo odraslih i zrelih osoba. Muškarci su postajali samostalni i zreli kada bi svojim radom mogli uzdržavati vlastitu obitelj. Upravo zbog činjenice da su muškarci zakonski mogli stupiti u brak kasnije nego žene, muž je u prosjeku bio stariji od svoje supruge. Unatoč tomu što je osoba mogla stupiti u brak već kao adolescent, seljačko je stanovništvo u brak stupalo nešto kasnije. Muškarac je obično stupao u brak u svojim kasnim dvadesetim godinama, a žena u ranim dvadesetim godinama života. U prosjeku su bogatiji stanovnici stupali u brak ranije, u svojim adolescentskim godinama.¹¹⁴ Brakovi između seljaka su često bili namješteni između dvije seljačke obitelji. Prilikom namještanja braka se u obzir najviše uzimalo zemljište i bogatstvo.¹¹⁵ Obje su obitelji prije sklapanja braka morale promisliti o ekonomskoj situaciji u kojoj će se novonastala obitelj pronaći. Žene su uglavnom bile u potrazi za muškarcima koji bi mogli skrbiti o njima i njihovoj djeci. Muškarci koji su bili slabijeg financijskog stanja su tražili ženu koja bi svojim radom također pridonijela obiteljskim

¹¹¹ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 118.

¹¹² Singman, *The Middle Ages*, 22.

¹¹³ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 118.

¹¹⁴ Singman, *The Middle Ages*, 31.

¹¹⁵ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 125.

financijama ili bi od obitelji naslijedila imanje. Vjenčanje s *pravom* osobom je moglo u potpunosti promijeniti ekonomski status jedne obitelji.¹¹⁶

Srednjovjekovne roditelje, a posebice seljake, se često optužuje za zanemarivanje vlastite djece i nedostatak osjećaja prema istima. Teško je utvrditi istinitost takvih tvrdnji, ali postoje brojni zapisi koji potvrđuju upravo suprotno. Pri izricanju ovakvih tvrdnji treba biti vrlo oprezan jer ne možemo generalizirati osjećaje roditelja prema vlastitoj djeci. Nisu svi roditelji bili jednaki, kao što nisu niti danas, te postoje zapisi koji govore o roditeljima koji su dali vlastiti život kako bi spasili svoju djecu od utapanja, napada i slično.¹¹⁷ U većini seljačkih kućanstava zadaci muškaraca i žena razlikovali su se prema tradicionalnim linijama vanjskih i unutarnjih poslova. Osim predenja, tkanja, šivanja, proizvodnje sira, kuhanja i čišćenja, žene su skupljale plodove, vrtlarile, čupale korov, kosile travu i brinule se za životinje. Pridruživale su se i pomagale u žetvi osim ako nisu bile izuzete posla. Često su žene služile kao plaćena radna snaga te su pridonosile obiteljskim financijama.¹¹⁸ U srednjem vijeku vrlo često nije bilo potrebe za prezimenom jer su se svi međusobno poznavali unutar seoskih naselja. Kršćanska su imena tradicionalno bila nasljeđivana unutar obitelji.¹¹⁹ Prezimena se javljaju nešto kasnije, a neka od češćih prezimena uključivala su zanimanja poput mlinara, kovača, postolara, bačvara, trgovca, pekara, pastira i druga.¹²⁰

¹¹⁶ Singman, *The Middle Ages*, 32.

¹¹⁷ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 130.

¹¹⁸ *Isto*, 155.

¹¹⁹ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 44.

¹²⁰ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 82.

7. Djetinjstvo i odrastanje u srednjovjekovnom selu

Nakon što je dijete preživjelo rođenje, ono započinje svoje rano djetinjstvo. Mala su djeca u srednjem vijeku često bila u opasnosti od teških ozljeda i smrti. Utapanje, napadi navodno pripitomljenih životinja, požari i mnoge druge nesreće odnijele su živote srednjovjekovne djece. Osim nesreća, urođene mane, bolesti i glad također su uzrokovale smrti djece. Postoji teorija koja govori kako je stopa smrtnosti male djece bila toliko visoka da roditelji u srednjem vijeku nisu razvijali snažne veze sa svojom djecom zbog visoke šanse da će dijete umrijeti. Međutim, dokumentarni i fizički dokazi pokazuju da većina roditelja nije bila ravnodušna prema svojoj djeci. U slučaju smrti djeteta su roditelji oplakivali svoju djecu te nisu bili hladnokrvni kao što ih neki povjesničari nastoje prikazati. Čini se da se prije sedme godine od djece malo toga očekivalo, osim da će jesti i spavati, igrati se i rasti. Što se tiče brige o djeci, sačuvani pisani vodiči, ilustracije i drugi dokazi o praksama odgoja djece pokazuju da su sva djeca morala biti nahranjena, odjevena i zaštićena. Također je bilo bitno održavanje higijene i iskazivanje ljubavi kako bi dijete prošlo kroz normalan razvoj.¹²¹ Nakon što je dijete rođeno, jedna od prvih potrebnih stvari bila je hrana. Majčino mlijeko danas se smatra najboljom hranom za dojenčad, a isto je bilo široko poznato i u srednjem vijeku.¹²² Za razliku od mnogih gradskih žena, majka sa sela je dojila svoju djecu. Samo ako majka nije imala mlijeka ili je umrla, zapošljavana je dadilja. Dokazi iz popisa mrtvozornika pokazuju da su tijekom prve godine života dojenčad često ostavljana sama u kući dok su njihovi roditelji radili na polju, brinuli se za životinje ili obavljali druge poslove.¹²³ Pod pretpostavkom da majka dobiva odgovarajuću prehranu, njezino mlijeko osigurava sve potrebno djetetu za rast i razvoj. Crkva je također podržavala praksu dojenja djece. U crkvenoj skulpturi i drugoj religijskoj umjetnosti Marija, uzor majčinstva, često je prikazivana kako doji malog Isusa. U očima Crkve, dojiti vlastito dijete značilo je biti dobra kršćanska majka poput svete Marije. Stoga nije iznenađenje da je većina majki u srednjem vijeku dojila vlastitu djecu.¹²⁴

Odgoy djece tradicionalno je bio ženski posao te su srednjovjekovne majke bile primarne skrbnice za svoju djecu. Uloga oca bila je osigurati i zaštititi svoju obitelj. Međutim, te su se tradicionalne uloge često dijelile. Prihod koji su ostvarile zaposlene majke često je bio ključan za preživljavanje njihovih obitelji, a poznato je i da su očevi svakodnevno brinuli o

¹²¹ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 81.

¹²² Isto, 82.

¹²³ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 129.

¹²⁴ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 82.

vlastitoj djeci. Neki su vodili svoje sinove i kćeri sa sobom na posao kako bi mogli paziti na djecu i dok rade. U nekim su slučajevima očevi bili primarni skrbnici za svoju djecu. Kad je majka umrla ili postala mentalno ili fizički onesposobljena, otac bi se brinuo o djeci. Dakle, iako su najviše majke brinule o djeci, očevi su ponekad preuzimali ili dijelili tu dužnost.¹²⁵ Srednjovjekovna europska djeca nosila su odjeću koja je bila uglavnom identična odjeći odraslih. Dječja odjeća pravljen je od istih materijala, bila je gotovo iste boje te oblike kao odjeća za odrasle. Jedina značajna razlika bila je u veličini.¹²⁶ Iako je zlostavljanje životinja u srednjovjekovnoj Europi bila česta pojava, životinje su se ponekad držale kao kućni ljubimci. Poznato je da su djeca kao ljubimce znala imati ptice pjevice i vjeverice.¹²⁷

Oko sedme godine života su djeca tradicionalno započinjala obuku za svoja buduća zanimanja, iako su kroz imitirajuću igru i promatranje svojih roditelja i drugih odraslih mnoga djeca započela ovaj proces ranije.¹²⁸ Djevojčice su počele pomagati majci oko kućanskih poslova kako bi jednog dana bile sposobne samostalno obavljati sve poslove u kućanstvu. Djevojčice su učile kako spremati, kuhati, brinuti o djeci, uzgajati životinje, proizvoditi mliječne proizvode, brinuti o vrtu i slično. Dječaci su počeli pomagati oko poljoprivrednih poslova. Prvotno su to bili jednostavniji poslovi poput tjeranja ptica s polja, micanja kamenja, obavljanja manjih zadataka i slično. S vremenom se dječake učilo čuvati životinje, pomagati pri oranju, loviti sitnu divljač i drugo.¹²⁹ Dječak od dvanaest godina smatrao se dovoljno starim da položi zakletvu na vjernost kralju, dok su se djevojke mogle udavati već u ranim tinejdžerskim godinama.¹³⁰ U srednjem vijeku je pivo bilo čak uobičajeno piće za mnogu malu djecu zbog svojeg niskog udjela alkohola i široke dostupnosti. Kako su djeca rasla do odrasle dobi, povećavala se količina i sadržaj alkohola u pićima koja su konzumirali. Uz konzumiranje alkoholnih pića, dječaci na selu, ali i u gradovima često su se bavili i kockanjem.¹³¹

7.1. Igre i igračke

Potreba djece za igrom bila je poznata u srednjem vijeku. Igranje igara i sportova, kao i igranje s igračkama, zabavljalo je srednjovjekovnu djecu i pomoglo im je da razviju snagu,

¹²⁵ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 137.

¹²⁶ *Isto*, 179.

¹²⁷ *Isto*, 172.

¹²⁸ *Isto*, 81.

¹²⁹ Singman, *The Middle Ages*, 27.

¹³⁰ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 10.

¹³¹ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 175.

koordinaciju i mentalne sposobnosti. U srednjovjekovnoj Europi su se djeca igrala i zabavljala kao što to djeca rade i danas. Europska djeca u srednjem vijeku poznavala su širok spektar igara i sportova, od jednostavnih do složenih, koji su zahtijevali najosnovnije materijale. Kao i u mnogim drugim aspektima života u srednjem vijeku, sloj društva kojemu je osoba pripadala utjecala je na dostupnost i izbor rekreacijskih aktivnosti. Čak i za djecu, razonoda u kojoj su uživala ovisila je dijelom o njihovom položaju u društvu. Primjerice, jahanje je bilo ograničeno na one čije su obitelji mogle priuštiti držanje konja. Čak je i na odabir društvenih igara utjecalo bogatstvo i društveni položaj osobe. Igre kao što su dama i križić-kružić igrali su svi slojevi društva, ali su šah prvenstveno igrali plemići i bogataši.

Što se tiče igračaka za dojenčad, zvečke su postojale i u klasičnoj Grčkoj, a davane su i djeci u srednjovjekovnoj Europi. U kasnom srednjem vijeku zvečke su se ponekad izrađivale od metala i bile su u obliku malog štapića s malim okruglim zvončićima pričvršćenim na njih. Djeca su se igrala i drvenim kockama, ali niti jedna nije sačuvana. Postojanje ovih igračaka je poznato zbog njihovog spominjanja u popisima igračaka koji su često bili dio pritužbi moralista koji govore da su roditelji razmazili svoju djecu dajući im previše igračaka. Kako su djeca sazrijevala, njihova je igra postajala složenija i raznolikija. Starija djeca igrala su se skrivača, preskakali su jedni preko drugih, lovili se i slično. Djeca su se međusobno utrkivala i skakala preko prepreka. Bacali su kamenje u mete i natjecali se tko će ih baciti najviše ili najdalje. Neki su hodali na štulama, dok su drugi nosili drugu djecu na leđima. Ponekad su imali natjecanja u kojima su oni koji su bili nošeni na leđima pokušavali srušiti jedni druge. Krađa voća je bila prilično uobičajena zabava za dječake koji su živjeli u blizini voćnjaka. Krali su voće jer je ono bilo osnovni slatkiš dostupan u srednjovjekovnoj Europi, budući da je šećer bio rijedak i skup luksuz, a čak je i med bio relativno skup. Djeca su često istraživala okolicu svojih domova, penjala se po drveću i igrala raznolikim stvarima koje su pronašli.¹³²

Srednjovjekovna su djeca u igri oponašala aktivnosti i poslove odraslih. Kronike života svetaca povremeno spominju da su se sveci kao djeca klonili uobičajenih igara i umjesto toga su glumili svećenike i biskupe, oponašajući vjerske obrede koje su vidjeli. I druga su djeca sudjelovala u takvoj igri i rekonstruirala vjerske aktivnosti kao što su procesije, vjenčanja i druge crkvene aktivnosti.¹³³ Igračke su među najrjeđim artefaktima srednjovjekovnog života. Oskudica nalaza ne znači da su igračke bile rijetke u srednjem vijeku, već su one većinom bile rađene od gline, drveta i tkanine, materijala koji nemaju dugi vijek trajanja. Tu je i problem

¹³² Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 138-141.

¹³³ *Isto*, 143.

utvrđivanja pripadaju li predmeti djeci ili odraslima. I djeca i odrasli igrali su igre s kockicama i figurama (kao što su šah i dama) tako da se ne može sa sigurnošću utvrditi dob bivših vlasnika ovih predmeta. Drvene igračke vjerojatno su bile najčešće jer je drvo bilo lako dostupan materijal i lako se obrađivalo. Primjeri drvenih igračaka s kotačićima pronađeni su u Novgorodu u Rusiji, gdje su pronađeni drveni konjići na kotače koje se datira u razdoblje od 11. do 14. stoljeća. Djeca su se također igrala s velikim drvenim obručima koje su kotrljale, obično uz pomoć štapa. Ti obruči bili su isti kao oni koji su se koristili u proizvodnji bačvi. Česta igračka bile su čaša i loptica. Ova igračka sastojala se od čaše na ručki s drvenom lopticom pričvršćenom koncem. Cilj je bio baciti lopticu prema gore i uhvatiti je u čašu. Takve igračke postoje i danas.

Djeca su se također igrala s loptama raznih veličina. Umjesto od drveta, primjerci pronađeni na lokacijama diljem Europe otkrivaju da su se lopte izrađivale od komada kože spojenih zajedno i zatim punjenih primjerice mahovinom. Klikeri napravljeni od gline ili kamena bili su još jedna jednostavna, ali popularna igračka i čini se da su se koristili u igrama sličnim onima koje su se igrale stoljećima nakon srednjeg vijeka, pa i danas. Osim kože i drveta, neke su se igračke izrađivale i od metala. Iako je metal izdržljiviji od bilo kojeg drugog materijala, samo je nekoliko metalnih igračaka preživjelo. Ova niska stopa preživljavanja vjerojatno se može pripisati visokoj cijeni metala tijekom srednjeg vijeka. Daleko je manje ljudi moglo svojoj djeci priuštiti metalne igračke nego igračke od kože i drva pa je proizvedeno manje metalnih igračaka. Nadalje, visoka vrijednost metala značila je da su se potrgane metalne igračke talile i reciklirale u druge svrhe. Lutke su bile uobičajene igračke za djevojčice. Čini se da su djevojčice svih društvenih slojeva često koristile lutke u igri oponašanja svojih majki i brige o kući. Lutke su najčešće rađene od tkanine i gline ili drveta koje bi bilo bojano. Djeca su si često i sama stvarala igračke od stvari koje su nalazila u svojoj okolini. Tako su primjerice djevojčice izrađivale vlastite lutke od cvijeća, tkanine i komada drveta. Dječaci su pak koristili granje, komade drveća i lišće kao mačeve i štitove u igri. Srednjovjekovna djeca također su nastojala graditi građevine koje su viđala oko sebe. Izrađivali su makete raznih struktura. Djeca su gradila i razne građevine od pijeska. Spominje ih redovnik iz Walesa koji je zapisao da su, dok je bio dijete, njegova braća gradila dvorce, palače, pa čak i gradove od pijeska na plaži, a on je gradio crkve i samostane. Djeca su se također igrala raznim predmetima koji nisu trebali biti igračke.¹³⁴ Tada, kao i danas, djeca su se igrala svakodnevnim predmetima kao što su novčići, perle, pa čak i komadići slomljenog nakita. Čini se da su djeca takve predmete čuvala

¹³⁴ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 144-154.

baš kao što dječaci i djevojčice danas još uvijek cijene sitnice koje su pronašli. Neki od tih predmeta pronađeni su u ranosrednjovjekovnim grobovima djece i vjerojatno su tamo položeni jer su bili omiljeni predmeti umrlog djeteta.

Starija su se djeca u srednjem vijeku bavila aktivnostima koje bismo danas smatrali sportom. Većina ovih sportova bila je popularna i kod odraslih i kod djece, ali neki su prvenstveno bili za stariju djecu i adolescente.¹³⁵ Srednjovjekovna su djeca igrala mnogo različitih igara s loptom, od kojih su neke i danas popularne. Mlađa su djeca igrala jednostavnije igre poput dobacivanja. Kako su odrastali, bavili su se organiziranim sportovima. Ti su se sportovi postupno razvijali tijekom srednjeg vijeka i uključivali pretke modernih igara poput nogometa, ragbija, tenisa, badmintona, rukometa, ragbija te vjerojatno i bejzbola i kriketa.¹³⁶ Dječaci su se često po ulicama borili s drvenim mačevima u svrhu igre i zabave.¹³⁷ Tijekom srednjeg vijeka Europljani su bili poznati po streličarstvu, a mnogi dječaci diljem ruralne Europe obučavani su da postanu streličari od najranije dobi. Dječaci su ponekad imali tek četiri godine kada su dobivali prve male lukove i strijele. Već sa sedam godina dječaci su dobivali prve prave lukove. Ti su lukovi bili mali i lagani, a povlačenje uzice zahtijevalo je relativno malo snage. Međutim, svakako je bilo potrebno napora da se povuče uzica dovoljno daleko da pravilno ispali strijelu. Dječaci tako odmalena počinju razvijati vještine i snagu potrebnu za uporabu luka i strijele.¹³⁸

Postojale su brojne igre koje su bile popularne među starijom djecom, ali i među odraslima. Primjer jedne igre je igra u kojoj se jednoj osobi vezala marama oko očiju nakon čega bi ga ostali igrači udarali. Zadatak osobe kojoj su vezane oči bio je uhvatiti igrače dok su ga oni udarali i bježali.¹³⁹ Srednjovjekovna djeca su u igri koristila rime i zagonetke kao i današnja djeca. Mnogo zagonetki bilo je u obliku „Tko sam ja?“. Jedno dijete smislilo bi zagonetku, dok bi ju ostali pokušali riješiti.¹⁴⁰ Djeci su ponekad davana glazbala kao igračke te je moguće da su kroz igru s njima naučili osnovne glazbene vještine.¹⁴¹

¹³⁵ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 144-154.

¹³⁶ *Isto*, 159.

¹³⁷ Noel Fallows, Robert A. Mechikoff i Ken Mondschien, „The Purpose of Sport“, u *A Cultural History of Sport in the Medieval Age*, ur. Noel Fallows (London: Bloomsbury Academic, 2021), 36.

¹³⁸ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 163.

¹³⁹ *Isto*, 165.

¹⁴⁰ *Isto*, 170.

¹⁴¹ *Isto*, 177.

8. Srednjovjekovni seljak i Crkva

Župna crkva je nastala u srednjem vijeku. Tisuće kršćanskih crkava izgrađenih u selima diljem Europe u srednjem vijeku bile su proizvod dviju različitih vrsta osnivanja crkve. Neke su crkve u selima podizale obližnje gradske vlasti i gradske katedrale te su bile sastavni dio crkvene organizacije. Druga vrsta su bile privatne crkve koje su vlasnici zemlje gradili na vlastitim posjedima kako bi služile njihovim kućanstvima i seljacima na njihovim posjedima. Vlasnik zemlje mogao je biti feudalac, samostan ili sam biskup. Privatna je crkva bila osobno vlasništvo koje se moglo prodati ili ostaviti u nasljedstvo. Njezini prihodi odlazili su vlasniku crkve. Vlasnik je imenovao svećenika i davao mu plaću. Privatne su se crkve sve više širile naseljavanjem sjeverne Europe. Izgradnja je župne crkve bila važna za selo. Crkveni toranj bio je seoska znamenitost, a župnik, koji je obično bio dovoljno obrazovan da upravlja pravnim dokumentima, postao je cijenjeni član seoskog društva.¹⁴² Veličina crkve kao i kvaliteta gradnje je ovisila isključivo o bogatstvu župe ili vlasnika crkve. Siromašnije župe su gradile manje, drvene crkve koje su najčešće imale samo jednu veliku prostoriju u kojoj je održavana misa. Bogatije župe su gradile veće, kamene crkve od kojih je dio (barem dijelom) ostao sačuvan do danas. Crkve su ponekad bile renovirane, a u nekim župama ispočetka građene.¹⁴³

Mogućnosti za obrazovanje svećenika bile su rijetke. Mnoge buduće svećenike su podučavali župnici koji su ih učili latinski jezik te održavanje mise i glavnih obreda. Dio redovnika je pohađao katedralne škole, samostanske škole i sveučilišta te su češće postajali učitelji, crkveni službenici ili tajnici u plemićkim kućanstvima nego župnici. Svećenik je također povremeno mogao dobiti dopust za studij teologije, proučavanje kanonskog prava i Biblije.¹⁴⁴ Kršćanski svećenici srednjeg vijeka morali su se zakleti na celibat. Unatoč tomu što se svaki svećenik pri zaređenju zakleo na celibat, izvori govore kako se on najčešće nije poštovao te su brojni svećenici stupali u romantične kontakte.¹⁴⁵ Postojalo je i mnoštvo hodočasnika. Religiozna pobožnost poticala je duga putovanja kršćana.¹⁴⁶

Jedan od najvećih razloga kritike Crkve ondašnjih ljudi bilo je bogaćenje Crkve tijekom epidemija kuge. Ljudi su tijekom epidemije odlazili u crkve kako bi ispovijedali svoje grijeha. Crkve su se prodajom oprosta grijeha značajno obogatile i zbog toga su došle pod napad puka.

¹⁴² Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 166.

¹⁴³ *Isto*, 172.

¹⁴⁴ *Isto*, 169.

¹⁴⁵ *Isto*, 171.

¹⁴⁶ Bloch, *Feudal Society Volume I*, 63.

Stopa napada na svećenstvo je znatno porasla, a jedan od razloga je to što su ljudi smatrali da Crkva ne obavlja svoj posao dovoljno dobro i da ljudi umiru bez oprosta grijeha. Kao još jedan značajan razlog se navodi kako je Crkva povećala cijenu sakramenata u razdobljima krize kao što je bila epidemija kuge. Epidemija kuge je znatno povećala nezadovoljstvo ljudi prema Crkvi.¹⁴⁷

Seljaci su većinom bili nepismeni te im je stoga glavni izvor vjere bila sveta misa. Problem je predstavljala činjenica da su mise bile služene na latinskom jeziku kojeg seljaci u većini Europe nisu poznavali. Iz toga je razloga misno slavlje bilo neučinkovito u podučavanju seljaka vjeri. Zbog nerazumijevanja jezika su seljaci većinu svojih predodžbi o vjeri dobivali preko freski i ostalih slikovnih izvora viđenih u crkvi.¹⁴⁸ U srednjovjekovnoj katoličkoj vjeri su bila prisutna i brojna praznovjerja. Izvori govore o piscima koji povezuju ljudske dijelove tijela s Crkvom te tako navode da je primjerice glava bila snažno povezana s Kristom, a spolni su organi bili povezani s Antikristom.¹⁴⁹ Narod i Crkva su vjerovali i u postojanje čarobnjaka i vještica. Čarobnjaštvo je Crkva smatrala nedozvoljenih povezivanjem čovjeka s đavlom putem formalnih ugovora. Crkva je nastojala progoniti čarobnjake i vještice proglašivši ih hereticima čime Inkvizicija počinje tragati za njima. Bila su raširena i vjerovanja kako vještice noću lete na sastanke s vragom te da ondje jedu ljudsko meso i vrše spolne odnose s vragom. Narod je vjerovao u iste predodžbe što je vidljivo iz brojnih zapisa u kojima seljaci optužuju svoje susjede za vještičarenje što je ponekada rezultiralo smrću optužene osobe bez ikakvih konkretnih dokaza.¹⁵⁰ U četrnaestom stoljeću tako nastaju glasine o *zloćudnoj uroti* kojom se pokušavaju uništiti kršćanska kraljevstva putem magije i otrova.¹⁵¹ Sve ovo ukazuje na to da je narod bio poprilično praznovjieran i da su ljudi vjerovali u nadnaravne moći. Svjetonazor i vjerski mentalitet srednjovjekovnog laika bili su znatno drukčiji od današnjeg svjetonazora i mentaliteta.

Srednjovjekovni su kršćani nagovještavali dolazak apokalipse koja će označiti kraj svijeta, ali nisu znali niti kada, niti na koji način će ona doći jer prema njihovom vjerovanju to

¹⁴⁷ Tuchman, *A Distant Mirror*, 104.

¹⁴⁸ Kevin Madigan, *Medieval Christianity: A New History* (New Haven i London: Yale University Press, 2015), 261-262.

¹⁴⁹ Lynda L. Coon, „Gender and the body“ u *The Cambridge History of Christianity: Early Medieval Christianities, c. 600-c. 1100*, ur. Thomas F. X. Noble i Julia M. H. Smith (New York: Cambridge University Press, 2008), 444.

¹⁵⁰ Vladimir Bayer, *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj* (Zagreb: Informator, 1962), 114-119.

¹⁵¹ Jenny Gibbons, „Novi razvoji u proučavanju velikog europskog progona vještica“, *Lucius* 3 (2004), br. 4-5: 285.

može znati samo Bog. Navodili su kako postoje znakovi koji ukazuju na nadolazeći kraj svijeta, a neki od tih znakova bili su ratovi, nevolje i prirodne katastrofe. Nagovještavan je dolazak Antikrista kojemu će prethoditi njegovi mnogobrojni sinovi koji će držati političku moć, tj. navodilo se kako su određeni vladari bili sinovi Antikrista. Misao o nadolazećem kraju svijeta bila je uobičajena i raširena te je bila važan čimbenik u poticanju promjena u društvu zbog straha koji je izazivala u ljudima.¹⁵² Kod nekih je srednjovjekovnih ljudi bilo prisutno vjerovanje da će apokalipsa nastupiti 1000. ili 1033. godine zbog vjerskih knjiga u kojima je pisalo kako će Krist vladati svijetom tisuću godina nakon čega će đavao preuzeti vlast. Izvori se ne slažu oko činjenice je li zapravo postojalo rašireno vjerovanje među ljudima da će kraj svijeta nastupiti 1000. ili 1033. godine. Zbog nedostatka izvora i različitih tumačenja situacije nije poznato je li postojao raširen strah od apokalipse ili je u nju vjerovala samo određena manjina.¹⁵³

8.1. Crkvena desetina

Seljaci su imali obvezu plaćati crkvenu desetinu koja je služila kao najveći prihod Crkvi i način da ona opstane. Crkvena desetina je služila kao porez na prihod seljacima.¹⁵⁴ U hrvatskim i zapadnoeuropskim državama i pokrajinama nije postojao jedinstveni zakon koji se ticao plaćanja crkvene desetine. U nekim krajevima, kao u dijelovima hrvatske Dalmacije, crkvena desetina nije plaćana. Primjerice, stanovnici Trogira i Raba u trinaestom stoljeću ističu kako nikada nisu plaćali desetine. Pokrajine su uglavnom imale drukčije zakonske regulacije vezano uz crkvenu desetinu. Pogledamo li hrvatske krajeve, Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju u srednjem vijeku, možemo vidjeti značajne razlike u regulaciji i načinu plaćanja desetine. U Dalmaciji nije postojala pravna podloga za primjenu crkvene desetine, dok se u Slavoniji crkvena desetina temeljila na odlukama ugarskih kraljeva. U Hrvatskoj se desetina ubirala od svih stanovnika neovisno o staleškoj pripadnosti te ju tako plaćaju i seljaci i plemići. Također je u nekim dijelovima desetina plaćana u naturi, tj. proizvodu, a u nekim je dijelovima plaćana novčano. Diljem Europe su postojali razni zakoni i odredbe o plaćanju i načinu plaćanja crkvene desetine te stoga ne možemo govoriti o crkvenoj desetini kao jedinstvenom pojmu.

¹⁵² James T. Palmer, *The Apocalypse in the Early Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 2-3.

¹⁵³ *Isto*, 189-190.

¹⁵⁴ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 170.

Unatoč tomu, možemo tvrditi kako je plaćanje crkvene desetine bilo zastupljeno u većini zapadne Europe, ali su svakako postojale iznimke kao u Dalmaciji.¹⁵⁵

8.2. Blagdani

Seljaci su značajan dio svojih života provodili radeći, ali su ipak nalazili vremena za igru i slavlje.¹⁵⁶ U selima i gradovima su održavani festivali i svečane proslave u vrijeme vjerskih blagdana. Proslave su bile najavljujane danima unaprijed kako bi se ljudi mogli pripremiti. Ulice su se čistile, a kuće i crkve uređivale.¹⁵⁷ U svakom se godišnjem dobu slavilo nekoliko kršćanskih blagdana. Mnogi od njih bili su drevni poganski obredi prisvojeni od strane Crkve, a često bez značajnijih izmjena u njihovom karakteru. Svako godišnje doba nudilo je barem jedan praznik kada je rad bio obustavljen, igre su se igrale, a posluživani su meso, kolači i pivo. Prvog studenog slavili su se Svi sveti. Martinje (Sveti Martin, 11. studenog) je bio blagdan radnika na polju te se slavio pogačom od sjemenki, kolačima i pićem od kuhanog pšeničnog zrna s mlijekom, ribizlom, grožđicama i začinima. Četrnaest dana od Badnjaka do Tri kralja (Bogojavljenje, 6. siječnja) bio je najduži praznik u godini. Kuće su bile u tome razdoblju ukrašene zimzelenim grančicama, bršljanom, lovorom i drugim zelenilom. U nekim su selima žene slavile prvi ponedjeljak nakon Bogojavljenja kao Dan vretena, a muškarci kao Dan pluga, ponekad uz utrku plugova na polju. Svijećnica (2. veljače) je tradicionalno bila proslavljena procesijom sa svijećama. Slijedio je pokladni utorak, posljednji dan prije korizme, a bio je prigoda za igru i sport. Na Uskrs su seljani darivali gospodara jajima, a on je davao večeru vlastelinskim slugama. Za vrijeme Uskrnog tjedna se nije radilo na polju. Proslavljen igrama, Uskrni tjedan završavao je tako što su mlade žene iz sela držale mladiće u zarobljeništvu dok ne plate kaznu, a muškarci su isto činili ženama idući dan. Na Prvi svibnja mladi su pretraživali šumu u potrazi za granama rascvjetalog drveća kojima bi ukrašavali svoje kuće. Ponekada su noćili u šumi. Pedesetnica (Duhovi) je donosila tjedan dana bez rada za većinu seljana. Sveti Ivan (24. lipnja) obilježen je paljenjem vatri na vrhovima brda. Zapaljen bi bio i vatreni kotač koji se zatim kotrljao nizbrdo simbolizirajući solsticij. Svako je selo imalo i dan kada su slavili sveca svoje župne crkve, najbliže današnjem proštenju. Seljaci su često na

¹⁵⁵ Luj Margetić, *Hrvatska i Crkva u srednjem vijeku. Prapovijesne i povijesne studije* (Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2000), 22-23.

¹⁵⁶ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 111.

¹⁵⁷ Giorgio Chittolini, „Civic Religion and the Countryside in Late Medieval Italy”, u *City and Countryside in the late Medieval and Renaissance Italy: essays presented to Philip Jones*, ur. Trevor Dean i Chris Wickham (London: The Hambleton Press, 1990), 70.

blagdan proštenja ostajali budni cijelu noć, a zatim bi ujutro išli na misu na kojoj bi slavili svojeg sveca zaštitnika. Dan je bio proveden sudjelovanjem u sportu i zabavi.¹⁵⁸

8.3. Misno slavlje

Misa se služila na latinskom, uz minimalno sudjelovanje vjernika, a pričest se obično primala samo na Uskrs. Svećenici su se žalili da ljudi tijekom mise razgovaraju, ogovaraju i očijukaju jedni s drugima te da ne kleknu kada bi to trebalo. Kada se čitalo Evanđelje, vjernici su trebali stajati, a kada je završeno čitanje, trebali su ponovno kleknuti. Kada se pozvoni zvono tijekom posvećenja, trebali su podići ruke i moliti. Propovijedi su bile rijetke u trinaestom stoljeću. Umjesto toga, svećenik je mogao posvetiti vrijeme lekciji, poučavajući vjernike o vjeri, sedam smrtnih grijeha i sakramentima ili je mogao čitati iz zbirke propovijedi na narodnom jeziku, iako takve knjige još nisu bile široko rasprostranjene. Dominikanci i franjevci su povremeno obilazili župe i propovijedali u župnoj crkvi s dozvolom rektora, a ukoliko to nije bilo moguće, na otvorenom, gdje su njihove propovijedi nudile alternativu nedjeljnoj službi. Poticali su sudjelovanje vjernika pripovijedanjem osobnih iskustava, bajki i slično. Unatoč tomu što je svećenik ili redovnik imao relativnu dozu slobode, propovijedi su ipak morale pratiti službenu crkvenu formu.¹⁵⁹ Preporučivalo se da svećenik ne pruža samo religioznu pouku, već i praktične savjete: majkama je govorio da doje svoju djecu, da ih ne vežu u kolijevci i ne ostavljaju bez nadzora. Svećenik je također savjetovao i protiv korištenja magije, davao je savjete o spolnoj moralnosti i braku. Brak je bio tema o kojoj se često raspravljalo u crkvi i davalo savjete: „konj, magarac, vol ili pas mogli su se isprobati prije kupnje, ali žena se morala oženiti na povjerenje. Teško je bilo održavati siromašnu ženu, a živjeti s bogatom bilo je muka. Je li bolje oženiti se lijepom ženom ili ružnom? S jedne strane, bilo je teško zadržati ženu koju drugi muškarci traže, s druge strane bilo je neugodno imati onu koju nitko drugi ne želi; ali na kraju krajeva, ružna žena donosila je manje nevolje.“ Svećenici su tako osim služenja mise, držanja propovijedi, podučavanja o vjeri, davali i savjete narodu.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 111-113.

¹⁵⁹ *Isto*, 175.

¹⁶⁰ *Isto*, 178.

8.4. Vjenčanje

Dob zrelosti u srednjem vijeku se razlikovala od današnjeg pojma punoljetnosti. Crkva je smatrala kako djevojčice postaju zrele s napunjenih dvanaest, a dječaci s napunjenih četrnaest godina života. To je ujedno bila i minimalna dob s kojom je osoba mogla stupiti u brak. Crkva je zabranjivala vjenčanje između rođaka, ali se ovisno o regiji ta zabrana razlikovala. Negdje je ona obuhvaća više, a negdje manje koljena obitelji.¹⁶¹ Vjenčanja seljaka su vrlo često bila provođena bez velikih obreda i ceremonija. Seljački parovi obično su izgovarali svoje zavjete na vratima crkve, najjavnijem mjestu u selu. Svećenik je zatim upitao postoje li kakve zapreke, misleći na međusobno obiteljsko srodstvo u stupnju koje Crkva zabranjuje. Mladoženja je odredio miraz koji će osigurati svojoj ženi, darujući joj kao simbol prsten i manju svotu novca. Prema propovjedniku iz četrnaestog stoljeća, prsten se mora „staviti i postaviti od strane muža na četvrti prst žene, kako bi se pokazala istinska ljubav i srdačna naklonost između njih, jer kako kažu liječnici, postoji vena koja dolazi iz srca žene do četvrtog prsta, stoga se prsten stavlja na taj prst kako bi ona sačuvala jedinstvo i ljubav s njim i on s njom.”¹⁶²

8.5. Krštenje

U selu su djeca rađana kod kuće uz prisutnost babica. Muškarci nisu sudjelovali u porodu. Žene su prilikom poroda zauzimale sjedeći ili klečeći položaj, a porod je bio opasan za majku i dijete.¹⁶³ Nakon rođenja je bilo obvezno krstiti dijete mjesec dana od poroda jer se vjerovalo kako djeca koja umru prije krštenja ne mogu ući u raj zbog istočnog grijeha.¹⁶⁴ Ukoliko svećenika nije bilo moguće pronaći na vrijeme, netko drugi mora obaviti obred krštenja novorođenčeta. Kako bi se obavio obred, bila je potrebna sveta voda i izgovaranje formule za krštenje djeteta. Krštenje se izvorno obavljalo na latinskom jeziku, ali ukoliko osoba koja je krstila dijete nije znala latinski, mogla je koristiti i narodni jezik.¹⁶⁵ Dijete se opralo i zamotalo, a kumovi su bili pozvani. Kuma ili babica nosila je dijete u crkvu gdje se nalazila krstionica. Majka nije bila prisutna pri krštenju djeteta. Majkama nije bilo dopušteno ući u crkvu sve do nekoliko tjedana kasnije kada bi prošla kroz takozvani ritual čišćenja nakon

¹⁶¹ Singman, *The Middle Ages*, 31-32

¹⁶² Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 124-125.

¹⁶³ *Isto*, 128.

¹⁶⁴ Singman, *The Middle Ages*, 20.

¹⁶⁵ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 128.

poroda. Preliminarni obredi krštenja vršeni su pred crkvenim vratima pri čemu je svećenik blagoslovio dijete, stavio sol u njegova usta da simbolizira mudrost i izbaci demone, pročitao je biblijski tekst te utvrdio ime djeteta. Zatim se krenulo prema krstionici unutar crkve. Dijete je bilo uronjeno, kuma ga je nakon toga osušila i obukla u krštenu haljinu, a svećenik pomazao svetim uljem. Obred je bio dovršen na oltaru gdje su kumovi izrekli vjerovanje u ime djeteta. Nakon toga se preselilo u kuću roditelja gdje se slavilo i darivalo dijete.¹⁶⁶ Kod odabira imena se nije puno biralo. Dijete je najčešće dobilo ime prema svecu na čiji je dan rođeno, prema omiljenom svecu roditelja, prema jednom od članova obitelji ili kumovima. Prezimena su se dobivala nešto kasnije kod seljaka, a najčešće su označavala ime roditelja, porijeklo, zanimanje ili izgled osobe. Osoba je tijekom života mogla izmijeniti nekoliko prezimena, ali se s vremenom prezimena počinju nasljeđivati unutar obitelji kroz generacije.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 129.

¹⁶⁷ Singman, *The Middle Ages*, 21.

9. Prehrana srednjovjekovnog europskog seljaka

9.1 Namirnice, jelo i piće

Osnovna prehrambena namirnica srednjovjekovnog seljaka bilo je žito (pšenica, raž, ječam, zob ili neka njihova kombinacija) ovisno o uvjetima i dostupnosti. Žito je najčešće nadopunjavano svježim ili sušenim graškom i grahom. Za dodavanje okusa jelima se koristilo voće i povrće koje se moglo samostalno uzgojiti, kupiti na tržnici ili pronaći u šumi.¹⁶⁸ Svježe voće i povrće moglo se pronaći jedino tijekom kasnih proljetnih, ljetnih i jesenskih mjeseci. Žitarice se mljelo u brašno po potrebi jer je brašno imalo znatno kraći rok trajanja od žitarica. Biljke mahunarke, poput graha i graška, mogle su se osušiti te su bile dostupne za konzumaciju tijekom cijele godine. Mlijeko je bilo dostupno uglavnom tijekom proljeća i ljeta, a zbog nedostatka mogućnosti skladištenja je većina mlijeka pretvarana u mliječne proizvode poput sira i maslaca. Jaja su također bila dostupna uglavnom tijekom proljeća i ljeta, a meso se moglo pomoću soli očuvati i preko zime. Seljaci su uglavnom jeli dva obroka dnevno. Doručak je kod velikog broja ljudi bio preskočen. Ručak se obično jeo između deset sati ujutro i podneva, a večera u kasnijim podnevnim satima.¹⁶⁹ Srednjovjekovni europski seljak je najmanje konzumirao meso. Meso je imalo visoke nutritivne vrijednosti. Ono su konzumirali bogatiji slojevi društva, a seljak je rijetko jeo meso.¹⁷⁰ Dijeta je srednjovjekovnog čovjeka ovisila o njegovom društvenom položaju. Većina ugljikohidrata dobivala se iz žitarica koje su korištene u juhama, varivima, kruhu, kašama, pivu i drugome. Seljaci su jeli razne vrste žitarica, poput pšenice, zobi, raži, ječma i pira. Mahunarke poput graha, graška i leća su vrlo često korištene u prehrani. Ugljikohidrati su dobivani iz jaja i mliječnih proizvoda, ribe, a najrjeđe iz mesa.¹⁷¹ Kruh srednjeg vijeka bio je okrugao, grub i poprilično ravan u usporedbi s današnjim kruhom.¹⁷² Kruh se radio od mješavine pšenice i raži ili ječma i raži, a težio je dva ili više kilograma te je mogao nahraniti nekoliko ljudi.¹⁷³ U središnjoj Europi seljaci su uglavnom jeli raženi kruh, a u Engleskoj pšenični.¹⁷⁴ Za siromašnije seljačke obitelji je pak kaša bila povoljnija od kruha budući da nije zahtijevala mljevenje i stoga je izbjegnuta naknada mlinara i gubitak količine namirnica u procesu.¹⁷⁵ Proizvodnja brašna bila je jedan od rijetkih

¹⁶⁸ Henisch, *The Medieval Cook*, 43.

¹⁶⁹ Singman, *The Middle Ages*, 57-58.

¹⁷⁰ Henisch, *The Medieval Cook*, 43.

¹⁷¹ Singman, *The Middle Ages*, 60.

¹⁷² Danziger i Lacey, *The year 1000*, 118.

¹⁷³ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 106.

¹⁷⁴ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 118.

¹⁷⁵ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 106.

mehaniziranih procesa u srednjem vijeku. Većina je brašna proizvedena u velikim mlinovima koji su bili pokretani vodom ili vjetrom.¹⁷⁶ Grašak i grah su često stavljani u kašu ili kruh kako bi im se povećala hranjivost. Malo slanine ili soljenog svinjskog mesa moglo se dodati u kašu zajedno s lukom i češnjakom iz vrta kako bi se jelo obogatilo okusom i hranjivim tvarima. U proljeće i ljeto bilo je dostupno raznovrsno povrće: kupus, salata, poriluk, špinat, peršin i drugo. Neka domaćinstva su uzgajala voćke jabuka, kruški i trešnji. Orašasti plodovi, bobice i korijenje su seljaci sakupljali u šumama. Voće se obično kuhalo jer se sirovo voće u nekim područjima smatrano nezdravim za konzumaciju.¹⁷⁷ Jaja su često korištena u srednjovjekovnoj kuhinji. Razlog tomu je to što je bilo lako brinuti za kokoši koje su proizvodile mnoštvo jaja. Jaja je također lako bilo pripremiti, imaju mnoštvo hranjivih vrijednosti te se mogu pripremiti na razne načine. Jaja su često kombinirana s raznim povrćem ili travama kako bi se stvorila hranjiva jela za obitelj.¹⁷⁸ Hranu se začinjavalo dostupnim povrćem, poput luka i češnjaka. Sol je rjeđe korištena kao začim među seljacima zbog svoje visoke cijene.¹⁷⁹ Med je također bio vrlo cijenjen u srednjem vijeku jer Europljani tada nisu poznavali šećer.¹⁸⁰ Lov je bio neophodan za sigurnost i nabavu hrane. Ljudi su i dalje brali divlje voće i sakupljali med kako bi nadomjestili svoju prehranu.¹⁸¹ Prije dolaska zime, seljaci su morali pripremiti dovoljno hrane kako bi preživjeli nadolazeće mjesec.¹⁸²

Problem je seljacima predstavljao nedostatak proteina zbog male količine unosa mesa ili proteinom bogatih namirnica.¹⁸³ Osim proteina, srednjovjekovni seljaci su često unosili premalo lipida, kalcija i vitamina A, C i D. Njihova je prehrana često bila niskokalorična, što je pivo činilo korisnim iz zdravstvenih i rekreativnih razloga. Pozitivna strana skromne prehrane seljaka bila je prevencija raka zbog niskog unosa masti, a visokog unosa vlakana.¹⁸⁴ Sva su sela imala sličnu prehranu u području u kojemu su se uzgajale iste poljoprivredne kulture diljem Europe. Iz toga možemo zaključiti kako je seljacima nedostajala raznolikost u prehrani što je moglo dovesti do medicinskih problema i smanjenog imuniteta.¹⁸⁵ Prosječna seljačka obitelj je posjedovala kravu ili ovce što je osiguravalo povremenu opskrbu mlijekom, sirom i maslacem. Većina kućanstava držala je kokoši i svinje za dobivanje jaja i mesa, ali su

¹⁷⁶ Singman, *The Middle Ages*, 59.

¹⁷⁷ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 107.

¹⁷⁸ Henisch, *The Medieval Cook*, 57.

¹⁷⁹ Singman, *The Middle Ages*, 61.

¹⁸⁰ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 137.

¹⁸¹ Bloch, *Feudal Society Volume I*, 72.

¹⁸² Danziger i Lacey, *The year 1000*, 133.

¹⁸³ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 107.

¹⁸⁴ Isto, 109.

¹⁸⁵ Wickham, *Early Medieval Italy*, 94.

životinje kao i pšenica često bile prodavane kako bi se platila renta ili drugi troškovi.¹⁸⁶ Seljaci su koristili domaće životinje za proizvodnju vune, mlijeka, za rad na polju i drugo. Životinje su im bile potrebne za opstanak te ih stoga nisu ubijali za meso dok su životinje bile mlade, a meso stare životinje nije jednako kvalitetno kao meso mlade životinje. Kada bi životinja postala stara, najčešće bi bila prodana mesaru za određenu količinu novca kako bi seljak naposljetku zaradio još malo novca na životinji.¹⁸⁷ Životinje koje su ljudi tada uzgajali su bile nutricionistički bogatije od životinja koje ljudi danas konzumiraju. Razlog tomu je današnje oslanjanje na tvorničku proizvodnju mesa i drukčiju prehranu životinja. Vjeruje se da je tadašnje meso sadržavalo puno više proteina i manje masti nego danas. Uz piletinu je često konzumirano i meso patke, guske, golubova i raznih drugih ptica.¹⁸⁸ Perad koja je ostarjela i više nije proizvodila jaja bi se koristila za kuhanje juhe. Najčešće konzumirano je bilo svinjsko meso. Svinju je bilo lako prehraniti, a daje mnoštvo mesa. Meso je također moglo stajati duže vremena ako bi se pravilno skladištilo. Svinjsko je meso također bilo jednostavno za pripremu, a pružalo je mnoštvo hranjivih vrijednosti. Osim mesa, od svinje se dobivala i mast koja se koristila za kuhanje, ali i za proizvodnju svijeća.¹⁸⁹ U kuhanju su često korištene i životinjske kosti koje su davale aromu juhama i drugim tekućim jelima. Zbog toga su kosti bile cijenjene namirnice u kuhinji.¹⁹⁰

Seljaci koji su živjeli u blizini rijeka, jezera ili mora su nedostatak mesa u prehrani nadomjestili ribom.¹⁹¹ Seljaci koji nisu živjeli blizu voda pogodnih za ribolov mogli su ribu kupiti na tržnici. Zakoni o krivolovu nisu vrijedili za ribu tako da su ju seljaci slobodno mogli loviti. Ribu su seljaci pripremali na nekoliko načina. Ribu su mogli kuhati u juhi, peći ili pržiti na tavi. Jegulje su također bile dio prehrane, ponajviše zbog svojeg masnijeg mesa. Školjke su korištene u pripremi jela, a kao i riba su najčešće konzumirane za vrijeme posti. Određenih dana u tjednu su ljudi postili te su tada najčešće jeli ribu ukoliko im je bila dostupna. Post je bila česta pojava u srednjovjekovnoj Europi, ali su seljaci ionako rijetko konzumirali meso te su češće jeli posnu hranu.¹⁹² Srednjovjekovni su seljaci često konzumirali alkoholna pića. Najčešće konzumirana alkoholna pića u srednjovjekovnoj Europi bila su pivo, vino i medovina. Vrlo se često konzumiralo pivo, a jedan od razloga je upravo to što je pivo zbog svojeg procesa

¹⁸⁶ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 109.

¹⁸⁷ Hensch, *The Medieval Cook*, 59.

¹⁸⁸ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 58.

¹⁸⁹ Hensch, *The Medieval Cook*, 59-60.

¹⁹⁰ Isto, 62.

¹⁹¹ Singman, *The Middle Ages*, 58.

¹⁹² Hensch, *The Medieval Cook*, 63-65.

proizvodnje bilo sigurnije za piti od vode.¹⁹³ U sjevernim krajevima Europe najviše se pilo pivo, a u južnim dijelovima vino.¹⁹⁴ Pivo možemo smatrati univerzalnim pićem srednjovjekovnih seljaka u Europi. Cijeli proces pravljenja piva trajao je tek nekoliko dana, a bila je potrebna zob ili ječam i voda. Pivo koje su konzumirali je imalo manji alkoholni udio te se kvarilo nakon samo nekoliko dana stajanja. Stoga su žene najčešće u dogovoru pravile i prodavale pivo jedne drugima.¹⁹⁵ Alkoholna pića pravljen su od raznih sorti voća, primjerice od grožđa, krušaka i jabuka te su time dobivani razni okusi.¹⁹⁶

9.2. Kuhinja i načini pripremanja hrane

Proizvodnja i priprema hrane su zauzimali većinu radne snage u srednjem vijeku.¹⁹⁷ Osnovne tehnike kuhanja srednjovjekovnog seljaka su ostale gotovo jednake do danas, samo su potpomognute tehnologijom. I srednjovjekovni kuhari su kuhali, pržili, pirjali, roštiljali i pekli hranu.¹⁹⁸ Hranu su kuhali u velikom kotlu koji je stajao iznad vatre. Osim toga su korištene tave, roštilji i ražnji, ali rijetko koja obitelj je imala pristup svoj kuhinjskoj opremi.¹⁹⁹ Osnovna kuhinjska oprema je bila slična današnjoj, poput kutlače, ražnja, lonca i slično. Oni koji su si mogli priuštiti posjedovali su sita, škare, podmetače, cjedila, hvataljke i drugo, a namirnice su spremali u kamene posude ili drvene bačve koje su vješane u mreže. Najveću razliku između srednjovjekovne i moderne kuhinje čini pećnica. One su bile relativno rijetka pojava zbog svoje cijene, a koristili su ih pekari i bogati ljudi. Postojali su načini da se hrana priprema na sličan način kao u pećnici stavljanjem posude s hranom u pepeo vatre.²⁰⁰ Većina seljačkih kućanstava nije imala mogućnost pečenja vlastitog kruha te je kruh kupovan kod pekara.²⁰¹ Problem je u srednjem vijeku predstavljalo skladištenje i očuvanje hrane. Najveći problem skladištenoj hrani su predstavljali plijesan i nametnici poput miševa koji su jeli hranu.²⁰²

¹⁹³ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 62.

¹⁹⁴ Singman, *The Middle Ages*, 59.

¹⁹⁵ Hensch, *The Medieval Cook*, 72-73.

¹⁹⁶ Singman, *The Middle Ages*, 60.

¹⁹⁷ Isto, 58.

¹⁹⁸ Hensch, *The Medieval Cook*, 115.

¹⁹⁹ Isto, 45.

²⁰⁰ Isto, 115-116.

²⁰¹ Isto, 51.

²⁰² Singman, *The Middle Ages*, 57.

9.3. Razdoblja gladi

Glad je bila relativno česta pojava u srednjem vijeku zbog propadanja usjeva prilikom vremenskih nepogoda. Jedno je razdoblje suše početkom četrnaestog stoljeća donijelo raširenu glad u Engleskoj i sjeverozapadnoj Europi, a takvih je razdoblja bilo mnoštvo.²⁰³ Suše su u srednjem vijeku bile izrazito opasne jer su vrlo lako mogle dovesti do nedostatka hrane i raširene gladi.²⁰⁴ Uvijek je postojala opasnost od suše i nestašice hrane, a u takvim vremenima su poduzimane razne mjere kako bi se preživjelo. Prema jednom anglosaksonskom zakonu, otac je u vrijeme gladi mogao prodati svojeg sina mlađeg od sedam godina u ropstvo ukoliko je to bilo nužno kako bi obitelj preživjela. U istom se zakoniku navodi kako u teškim slučajevima nedostatka hrane čedomorstvo nije smatrano zločinom. Unatoč narodnim pričama, ljudi se nisu okretali kanibalizmu tijekom razdoblja nestašice hrane. U razdobljima suše i gladi su ljudi pretraživali šume i šumsko tlo u potrazi za hranom. Jeli su hranu koju su obično jele domaće životinje. Česta je praksa bila koristiti zdrobljene žirove, grah, grašak, a čak i koru drveta kao zamjenu za brašno kada nije bilo žitarica. Za prehranu je korišteno i razno bilje, korijenje, koprive te divlje trave kako bi se smanjila glad.²⁰⁵ Najveći problemi s prehranom su nastajali u rano proljeće kada je zaliha žitarica bila niska, a šume još nisu urodile plodom.²⁰⁶ Unatoč tomu što od gladi nije umiralo mnogo ljudi, glad bi pak prouzročila slabljenje imunološkog sistema zbog čega su ljudi postajali podložniji bolestima.²⁰⁷ Osim same količine hrane problem je predstavljala i njezina kvaliteta.²⁰⁸

²⁰³ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 110.

²⁰⁴ Singman, *The Middle Ages*, 57.

²⁰⁵ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 55-57

²⁰⁶ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 107.

²⁰⁷ Singman, *The Middle Ages*, 61.

²⁰⁸ Henisch, *The Medieval Cook*, 72.

10. Zdravlje, higijena i smrt u srednjovjekovnim ruralnim krajevima

10.1. Životni vijek i smrtnost srednjovjekovnog seljaka

„Siromaštvo i tjelesne mane podnosili su se u to doba teže nego danas; pojavljivali su se silovitije i bolnije. Bolest se isticala oštrije nego zdravlje; žestoka hladnoća i tjeskobni mrak zime bijahu zamašnije nevolje.“²⁰⁹ Životni vijek srednjovjekovnog čovjeka bio je kraći od životnog vijeka današnjih ljudi.²¹⁰ Starost je počinjala ranije nego kod današnjeg čovjeka kojemu je dostupna moderna medicina. Veliki je broj smrti nastao zbog epidemija koje su se širile među seljacima koji nisu poznavali medicinu.²¹¹ Glad, bolesti i nerazvijena medicina neki su od glavnih razloga zašto je prosječni životni vijek čovjeka u srednjem vijeku bio znatno manji nego današnji.²¹² Životni vijek srednjovjekovnog čovjeka bio je u prosjeku 40 godina. Ta je brojka izrazito niska u usporedbi s današnjim prosječnim životnim vijekom. Ipak treba uzeti u obzir razloge niskog prosječnog životnog vijeka srednjovjekovnog čovjeka. Jedan od razloga je veća smrtnost kod djece što uvelike smanjuje prosječnu dob smrtnosti. Kada bi osoba doživjela dvadesete godine života, velika je bila vjerojatnost da će doživjeti i šezdesetu godinu života ukoliko ne umre ranije iz drugih razloga. Ljudi su mogli doživjeti gotovo jednaku starosnu dob kao i današnji ljudi. Iz zakonika je poznato kako su ljudi prestajali s radom u dobi između šezdeset i sedamdeset godina starosti.²¹³ Arheološki nalazi iz grobova 10. i 11. stoljeća ukazuju na to da se većina ljudi bavila teškim fizičkom poslom jer je pronađeno mnogo dokaza artritisa u kostima tadašnjih ljudi.²¹⁴

Smrtnost novorođenčadi je bila visoka u srednjovjekovnoj Europi ako ju usporedimo s današnjom stopom smrtnosti.²¹⁵ Nije moguće pronaći točne podatke o broju smrti novorođenčeta ili majke pri porodu za sela, ali postoji podatak iz 15. stoljeća koji govori kako je u Firenci na tisuću rođenja umiralo četrnaest majki. Ovaj podatak nam govori kako je smrt pri porodu bila rijetka pojava, ali u usporedbi s današnjim brojkama se doima visoka. Stopa smrtnosti djece pri porodu je bila niska, ali ona nakon rođenja raste zbog djetetova slabog imunološkog sistema. Poznato je kako su u srednjem vijeku postojale brojne bolesti koje su bile uzrok smrti mnoštva ljudi. U 13. stoljeću je na šestero djece umiralo jedno dijete u prvih

²⁰⁹ Johan Huizinga, *Jesen srednjeg vijeka*, prev. Drago Perković (Zagreb: Naprijed, 1991), 3.

²¹⁰ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 10.

²¹¹ Bloch, *Feudal Society Volume I*, 73.

²¹² Ivan Dujmić, „Smrt u srednjem vijeku“, *Pro tempore* 2 (2005), br. 2: 76.

²¹³ Singman, *The Middle Ages*, 35.

²¹⁴ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 10.

²¹⁵ Bloch, *Feudal Society Volume I*, 72.

godinu dana života. Smrtnost se povećavala s dobi djeteta te je do pete godine života umrlo jedno od četvero djece, a tek otprilike dvije trećine djece doživjelo je dob od dvadeset godina.²¹⁶

10.2. Zdravlje i higijena srednjovjekovnog seljaka

Neravnomjerna prehrana, loši sanitarni uvjeti i nedostatak osobne higijene su imali zdravstvene posljedice za srednjovjekovne seljake. Zbog nedostatka svježeg voća i povrća veliki dio godine dolazi do visoke stope skorbuta, bolesti uzrokovane nedostatkom vitamina C od koje je obolijevalo mnogo seljaka. Loši sanitarni uvjeti jedan su od uzroka širenja raznovrsnih bolesti, a bolesti je prenosilo i mnoštvo štetočina s kojima se srednjovjekovni čovjek svakodnevno susretao. Teški fizički rad dugi niz godina pridonio je razvoju artritisa kod mnoštva seljaka čemu svjedoče iskopi sa mnogih srednjovjekovnih groblja. Nedostatak osobne higijene i kupanja doveli su do razvoja kožnih bolesti. Guba je predstavljala veliki problem u Europi, ponajviše od 11. do 13. stoljeća, a gubom su srednjovjekovni liječnici smatrali veliki raspon bolesti čiji se simptomi javljaju na koži. Ozlijede uzrokovane radom, igrom ili nepažnjom također su bile česte kao i danas, ali ih se teže liječilo zbog nerazvijene medicine.²¹⁷

Srednjovjekovni je seljak imao nisku razinu osobne higijene, ali to ne znači da se nikada nije prao. Ljudi su koristili kupke, ali rjeđe nego danas.²¹⁸ Najviše su se kupali bogatiji slojevi. Kupke su pripremane u drvenim kadama nalik na bačve. U nekim su gradovima postajala javna kupališta, ali u selima, gdje takvih kupališta nije bilo, ljudi su se manje kupali.²¹⁹ Opskrba velikim količinama čiste i tople vode za kupanje bila je glavna prepreka osobnoj higijeni sve do novijih vremena. Ljudima je bila poznata važnost kupanja što je vidljivo iz čestog kupanja dojenčadi u toploj vodi. Dojenčad se pralo barem jednom dnevno, a broj utapanja i skorih utapanja dojenčadi kada su ostavljena bez nadzora u kadi pokazuju da su mnoga dojenčad zapravo bila redovito kupana.²²⁰ Ruke i lice su seljaci prali nekoliko puta tijekom dana, a to je bilo izrazito važno jer se hrana često jela rukama. Podataka o oralnoj higijeni srednjovjekovnog seljaka nema puno, ali postoje naznake koje ukazuju na to da je postojala određena razina oralne higijene. Za pranje zubi su se koristile grančice ili vuna. Brijanje brade predstavljalo je

²¹⁶ Singman, *The Middle Ages*, 20.

²¹⁷ Isto, 62.

²¹⁸ Bloch, *Feudal Society Volume I*, 73.

²¹⁹ Singman, *The Middle Ages*, 54.

²²⁰ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 113.

veći problem nego danas te su stoga ljudi često odlazili profesionalnim brijačima ukoliko su imali financijsku mogućnost.²²¹

U srednjem vijeku nastaju prve bolnice i medicinske škole te postepeno dolazi do razvoja medicine. Unatoč tomu, seljaci nisu imali mogućnost liječenja kod liječnika jer su oni radili u gradovima i na dvorovima. Seljaci su uglavnom samostalno morali liječiti bolesti. Brijači su također rijetko posjećivali sela. Oni su osim brijanja bili poznati i po tome što su puštali krv i vadili zube.²²² Seljaci su se za liječenje bolesti najčešće obraćali ljudima koji su prakticirali narodnu medicinu koja se zasnivala na praznovjerjima, ali nije bila u potpunosti beskorisna. Primjerice, bilo je poznato da treba otvorenu ranu oprati vinom, ali im nisu bila poznata svojstva alkohola zbog kojih su to radili.²²³ Ukoliko je seljak bio bolestan toliko da ne može izaći iz kuće i raditi, dopušteno mu je bilo razdoblje bolovanja. Ljudi su umirali od čestih bolesti kao što su bile tuberkuloza, upala pluća i tifus. Osim bolesti se umiralo od nasilja i nesreća, ali i poremećaja cirkulacije kao što su moždani udar i srčani udar. Mrtvozornici navode i slučajeve smrtonosnih nesreća uzrokovanih takozvanom padajućom bolešću - epilepsijom.

Osobe koje su imale invalidnosti često su putovale u svetišta s nadom da će se izliječiti molitvom. Najteži su bolesnici pak bili isključeni iz svetišta. Osobe zaražene gubom bile su izolirane, pojedinačno ili u kolonijama i smjele su se pojavljivati u javnosti samo kada su bili odjeveni u plašt. Bolesnici su također morali upozoravati ljude oko sebe ukoliko su izlazili u javnost kako bi se drugi mogli skloniti od njih i izbjeći zarazu. Izolacija gubavaca predstavljala je napredak u medicinskoj teoriji.²²⁴ Guba je bila najčešća europska zarazna bolest, a u jedanaestom i dvanaestom stoljeću dolazi do rasta u izgradnji dobrotvornih bolnica. Bolnice su služile kako bi se brinulo za bolesnike, ali uglavnom su služile kao karantena kako se bolest ne bi širila. Među ljudima su bila raširena i vjerovanja da su ljudi obolijevali zbog djelovanja đavla i zlih duhova. Za takve su slučajeve vjerovali da ih jedino može izliječiti molitva i božja pomoć.²²⁵ Ljudi nisu bili svjesni činjenice da im bakterije mogu uzrokovati bolesti, a paraziti u ljudskim tijelima su bili relativno česta pojava. Seljaci su poznavali nekoliko načina za borbu protiv buha. Jedan od načina bio je zatvoriti stvari na kojima su buhe u škrinju jer su vjerovali da ih na taj način ubijaju, a ukoliko su buhe pronađene na krevetu, oko kreveta je bila

²²¹ Singman, *The Middle Ages*, 55.

²²² Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 131.

²²³ Singman, *The Middle Ages*, 64.

²²⁴ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 131.

²²⁵ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 123-124.

postavljena ovčja vuna kako bi se crne buhe vidjele na bijeloj vuni kada bi iskočile iz kreveta. Srednjovjekovni čovjek nije znao da se buha može riješiti pranjem sebe i svoje odjeće.²²⁶

Sport je bio dobar za zdravlje čovjeka. Srednjovjekovni seljak nije imao lak pristup doktorima i lijekovima te je stoga bilo važno ostati zdrav i u dobroj formi.²²⁷ Žene su djecu rađale u vlastitim domovima. Rađanje djece u zdravstvenim ustanovama je relativno nova pojava. U selu su zbog nedostatka liječnika pri porodu ženi pomagale ostale žene iz sela, a ponekad je prisutna bila i babica. U selima su postojale žene koje su imale mnoštvo iskustva u porodima, iako nisu bile profesionalno obrazovane. To su bile žene koje su godinama pomagale drugim ženama pri porodu te su tim putem stekle potrebne vještine i znanja. Muškarci su vrlo rijetko sudjelovali u porodima. Oni su pomagali ukoliko je nedostajalo žena.²²⁸

²²⁶ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 121.

²²⁷ Fallows, Mechikoff i Mondschie, „The Purpose of Sport”, 56.

²²⁸ Singman, *The Middle Ages*, 19.

11. Odjeća srednjovjekovnog seljaka

Širenjem feudalizma krajem devetog stoljeća započinje i prikazivanje vlastitog statusa kroz odijevanje. Stil i rastrošnost u odijevanju bili su refleksija društvenog položaja osobe u srednjem vijeku.²²⁹ Odjeća je bila relativno skupa u srednjem vijeku te su stoga siromašniji slojevi najčešće posjedovali samo onoliko odjeće koliko je bilo potrebno za svakodnevni život.²³⁰ U proizvodnji srednjovjekovne odjeće se rijetko koristio pamuk zbog nedostatka tehnologije za obradu istoga. Najšire korišteni materijali bili su lan i vuna. Lan se koristio za proizvodnju donjeg rublja i odjeće za toplije vrijeme. Lanena odjeća bila je mekana, lako je upijala vodu i znoj te se lako prala. Zbog svojih je karakteristika lan korišten za proizvodnju donjeg rublja. Vuna pak ne upija tekućinu te nije udobna za nošenje na goloj koži. Vunu se koristilo za proizvodnju toplije odjeće, a također je bolje zadržavala boju od lana te je stoga omogućavala lakše ukrašavanje odjeće.²³¹ Muškarci su nosili košulje i tunike vezane pojasom oko struka.²³² Dužina tunike ovisila je o obavljanom poslu te su tako seljaci obično nosili tunike do koljena, a ljudi višeg statusa tunike koje su sezale do stopala. Preko košulje i tunike se moglo oblačiti dodatne slojeve odjeće radi izgleda ili topline. Nošene su lanene hlače zvane *braies* koje možemo opisati kao glomazne i široke hlače nalik na pidžamu koje su najduže sezale do koljena. Nisu sadržavale gumu ili elastiku te ih se u struku vezalo uz pomoć kožnog remena ili uzice nalik na današnje vezice za cipele. Muškarci su nosili dugačke čarape od vune koje su također vezali pri vrhu.²³³ Donje rublje, kada se nosilo, obično je bilo od lana, a vanjska odjeća od vune. Na glavi je nošena kapuljača ili kapa od tkanine, na rukama rukavice, a na nogama kožne cipele s teškim drvenim potplatima.²³⁴ Obuća seljaka bila je jednostavna te nije bila dugotrajna, a kada bi se cipela ili čizma pokidala, bila bi popravljena. Najsiromašniji članovi društva su često hodali i bosonogi.²³⁵ Sve ovo je sačinjavalo seljakovo ruho koje se nije znatno mijenjalo kroz srednji vijek. Žene su nosile duge labave haljine s pojasom na struku, ponekad bez rukava, a glavu i vrat su pokrivala povezom.²³⁶ Žene su nosile marame, šešire i kape češće od muškaraca. Žene srednjeg vijeka su često prikazane kako nose marame na glavi. Mlađe žene spremne za udaju često nisu prekrivale svoju kosu.²³⁷ Unatoč nedostatku kemijskih boja,

²²⁹ Tom Tierney, *Medieval Fashions* (Mineola: Dover Publications, Inc., 1998), 2.

²³⁰ Singman, *The Middle Ages*, 50.

²³¹ Isto, 42.

²³² Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 110.

²³³ Singman, *The Middle Ages*, 44-46.

²³⁴ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 110.

²³⁵ Singman, *The Middle Ages*, 47.

²³⁶ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 110.

²³⁷ Singman, *The Middle Ages*, 48.

prirodna bojila biljnog porijekla mogla su proizvesti niz jakih nijansi, s jarko crvenim, zelenim i žutim bojama. Gumbi još nisu bili izumljeni te su ljudi odjeću pričvršćivali kopčama, prirodnim špagama i trakama.²³⁸ Seljaci su odjeću obično prali jednom tjedno, najčešće nedjeljom.²³⁹

²³⁸ Danziger i Lacey, *The year 1000*, 10.

²³⁹ Singman, *The Middle Ages*, 50.

12. Zabava, sport i razonoda srednjovjekovnog seljaka

Igre i druge vrste zabave stare su koliko i ljudska kultura i oduvijek su predstavljale jedinstven oblik društvene interakcije koji sa sobom ne nosi ozbiljne životne posljedice.²⁴⁰ Igru, zabavu i užitke obično vežemo uz više slojeve društva koji su imali više slobodnog vremena i potrebne resurse, no to ne znači da su niži slojevi, posebice seljaci, samo radili bez ikakvih oblika opuštanja, igre i zabave.²⁴¹ Svi su slojevi srednjovjekovnog društva sudjelovali u nekim oblicima igre, prvenstveno radi zabave. Ljudi su uživali u igri i razonodi, a ponekad su se i crkvene vlasti morale umiješati kako bi regulirale ili čak zabranile pojedine igre.²⁴² U slobodno vrijeme se sviralo, plesalo i pjevalo.²⁴³ Mnoge igre u kojima su uživali seljaci podjednako su igrala djeca, adolescenti i odrasli, a zadržale su se i u modernim vremenima: igra skrivača, igra zarobljenika, kuglanje. Mladi i stari igrali su dame, šah, a najpopularnije igre od svih bile su igre s kockama.²⁴⁴ Igre imaju dvostruki karakter te ih možemo gledati i kao zabavu i kao nešto ozbiljno i važno. Igre se igralo radi zadovoljstva, ali ona je mogla služiti i kao sredstvo za stjecanje novca, vrijednih predmeta ili druge imovine, kao i nematerijalnih dobara poput položaja unutar hijerarhije.²⁴⁵

12.1. Oblici zabave i razonode

Seljaci su često ispijali alkohol u društvu. Muškarci i žene okupljali su se u krčmama, tj. obično u kući susjeda koji je nedavno proizveo pivo. Ondje su proveli večer zabavljajući se s drugim seljanima.²⁴⁶ U srednjovjekovnoj Europi nije postojala dobna granica za konzumiranje alkoholnih pića, a srednjovjekovno pivo je uglavnom imalo manji udio alkohola od današnjeg piva.²⁴⁷ Nesreće, svađe i nasilni činovi bili su česta pojava što se može iščitati iz sudskih spisa. Zapisa o nezgodama uzrokovanih alkoholom je mnogo: jedan je čovjek nakon

²⁴⁰ Albrecht Classen, „Pleasure and Leisure from the Middle Ages to the early Nineteenth Century”, u *Pleasure and Leisure in the Middle Ages and Early Modern Age*, ur. Albrecht Classen (Berlin i Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2019), 5.

²⁴¹ *Isto*, 1.

²⁴² Noel Fallows, „Introduction”, u *A Cultural History of Sport in the Medieval Age*, ur. Noel Fallows (London: Bloomsbury Academic, 2021), 3.

²⁴³ Singman, *The Middle Ages*, 114.

²⁴⁴ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 114.

²⁴⁵ Fidel Fajardo-Acosta, „Subjects of the Game: The Pleasures of Subjection in William IX’s “Ben vueill que sapchon li pluzor”, u *Pleasure and Leisure in the Middle Ages and Early Modern Age*, ur. Albrecht Classen (Berlin i Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2019), 296.

²⁴⁶ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 114.

²⁴⁷ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 174.

večeri u krčmi pao i smrtno udario glavom o kamen koji mu je kako izvor navodi „sломio cijelu glavu“. Jedan je čovjek pao s konja jašući kući iz krčme; drugi je pao u bunar na tržnici i utopio se; treći je, obavljajući nuždu u ribnjak, upao; četvrtog, koji je nosio lonac piva niz seosku ulicu je ugrizao pas, spotaknuo se dok je podizao kamen kako bi gađao psa i udario glavom o zid; a jedno je dijete skliznulo iz krila svoje pijane majke u posudu s vrelinim mlijekom na ognjištu. Nezgode su bile brojne, ponekad i smrtonosne, ali to nije sprječavalo seljaka da konzumira alkohol uz društvo.²⁴⁸

Ples je bio uobičajen dio većine proslava u srednjem vijeku, a u plesu su sudjelovali adolescenti svih društvenih slojeva. Većina je odraslih također sudjelovala u plesu. Srednjovjekovni su plesovi bili više stilizirani od slobodnog plesa koji je danas uobičajen. Ples je pružao pripadnicima suprotnih spolova priliku za upoznavanje, druženje i koketiranje. Ples je često bio dio procesa udvaranja. Postojalo je mnoštvo različitih vrsta plesova, od kojih neke nalazimo i danas.²⁴⁹ Veliki dio glazbe u srednjem vijeku se učio napamet te se tako i izvodio.²⁵⁰ U doba prije snimljene glazbe, ljudi su morali stvarati vlastitu glazbu. Pjevanje je bio najčešći oblik glazbe budući da nije zahtijevao nikakve instrumente, a svi su slojevi društva sudjelovali u pjevanju i zabavi. Pjevanje je često bilo pratnja za ples. Primjerice, kola su se obično plesala na melodiju pjesama koje su pjevali ljudi. Osim obuke dječaka za pjevanje u zborovima, malo je dokaza o formalnoj poduci pjevanju u srednjem vijeku. Čini se da su djeca učila pjevati slušajući stariju djecu i odrasle, a zatim im se pridružujući. Najčešći srednjovjekovni instrumenti bili su mali bubnjevi i frule. Gajde se također pojavljuju u mnogim prikazima plesova, posebno u ruralnim okruženjima. Iako se danas gajde najviše povezuju sa Škotskom, bile su uobičajene u mnogim zemljama srednjovjekovne Europe. Žičani instrumenti su bili rjeđi i najčešće su se mogli pronaći u kućama imućnih plemićkih slojeva društva. Nije zabilježeno kako su točno ljudi naučili svirati ove instrumente. Pretpostavlja se da su počeli tako da su promatrali odrasle kako sviraju, a zatim su i sami vježbali svirati.²⁵¹

Sport je bio popularan oblik rekreacije u srednjem vijeku, a uz njega je dolazilo kockanje i kladenje. U današnje vrijeme kockanje smatramo ovisnošću, ali u srednjem vijeku na kockanje nije gledano na isti način. U njemu su sudjelovali pripadnici svih društvenih slojeva koji su se htjeli brzo obogatiti, ali kao i danas, više je ljudi gubilo nego pobjeđivalo.²⁵²

²⁴⁸ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 114.

²⁴⁹ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 175.

²⁵⁰ Busse Berger, *Medieval Music and the Art of Memory*, 1.

²⁵¹ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 177.

²⁵² Fallows, Mechikoff i Mondschieen, „The Purpose of Sport”, 42.

Igraće karte nisu bile poznate u Europi veći dio srednjeg vijeka, ali su brzo stekle popularnost nakon što su predstavljene u kasnom 14. stoljeću. Brzo su se pridružile kocki kao najpopularnijem alatu za kockanje. Crkva je osuđivala kockanje, a čak su i vlasti povremeno pokušavale smanjiti količinu kockanja i klađenja.²⁵³

Srednji vijek je imao vulgarne i okrutne oblike zabave, a mnogi su uključivali životinje. Borbe pijetlova nisu bile neuobičajene i bile su tradicionalna aktivnost za adolescente. Pijetlove i kokoši također su zlostavljala i ubijala djeca na način da su ptice zakopavali u male jame tako da su im samo glave ostale iznad zemlje. Pticu se također moglo imobilizirati zarobljavanjem njezine glave rašljastim štapom. U oba slučaja, djeca su im zatim bacala štapove u glavu sve dok ptica nije umrla. Djeca su zajedno s roditeljima i drugim odraslim osobama prisustvovala i drugim događanjima. Među njima je bilo i namamljivanje medvjeda u jamu ili drugi ograđeni prostor, a zatim je na medvjeda pušten čopor pasa. Publika je gledala i kladila se koliko će pasa medvjed ubiti prije nego što bude svladan. Druge su životinje također korištene u iste svrhe, a neke od njih su bili jazavci, bikovi, magarci i konji. Osim što su gledala životinje kako se bore do smrti, djeca su gledala i kako se ljudi javno fizički kažnjavaju. Te su kazne bile u rasponu od javnih premlaćivanja i zatvaranja u klade do pogubljenja, bilo relativno brzo odrubljivanjem glave ili davljenjem vješanjem ili dugotrajne i bolne smrti sakaćenjem. Na barem nekoliko ilustracija značajnih pogubljenja u srednjovjekovnim kronikama djeca su prikazana među promatračima.²⁵⁴

12.2. Sport

Popularni sportovi među srednjovjekovnim seljacima bili su srednjovjekovna igra nalik na nogomet, hrvanje, plivanje, ribolov, streličarstvo i oblik tenisa koji se igrao s rukavicama umjesto reketima. Postojale su i igre koje uključuju palice, lopte i razne vrste opreme te ih možemo povezati s modernim timskim sportovima. Borbe s bikovima i borbe pijetlova također su bile popularni sportski događaji.²⁵⁵ O sportovima koji su igrani u srednjem vijeku saznajemo iz narativnih i slikovnih izvora, kao i artefakata. Ovi se izvori trebaju ispreplitati kako bismo dobili cjelovitu sliku o jednom sportu jer nam jedna slika ne može dati potpuno objašnjenje sporta i njegovih pravila.²⁵⁶ Neki sportovi su bolje opisani i sačuvani od drugih. Primjerice, o

²⁵³ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 175.

²⁵⁴ Isto, 171-172.

²⁵⁵ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 114.

²⁵⁶ Fallows, „Introduction”, 15.

viteškim je turnirima i dvobojima puno pisano te stoga o njima znamo mnogo toga. S druge strane, o nekim sportovima znamo samo djelomično, kao o hrvanju. U izvorima se spominju brojne hrvачke tehnike, ali one nisu opisane te stoga ne znamo kako su izgledale. Sportovi su isključivo igrani po danu, a samo su si najbogatiji mogli priuštiti da sportove igraju i noću pod svjetlom baklji.²⁵⁷

Srednjovjekovni su ljudi često igrali srednjovjekovnu igru koja je nalik na današnji nogomet. Iako postoje vrlo rijetki suvremeni zapisi o srednjovjekovnom nogometu, ilustracije i opisi koji su sačuvani pokazuju da se sport igrao bez posebne zaštitne odjeće te da su se bodovi postizali unošenjem lopte u područje koje je branila suparnička momčad. Jesen je obično označavala početak srednjovjekovne nogometne sezone jer su lopte često bile napravljene od mokraćnih mjehura životinja, a posebice svinja. Budući da je jesen bila glavno vrijeme klanja svinja i drugih životinja, lopte su tada bile najdostupnije. Pažljivo uklonjeni mjehuri mogli su se zatvoriti te su često bili ispunjeni sušenim grahom prije nego što bi se napuhali. Grah je loptama davao dodatnu težinu što ih je činilo lakšima za rukovanje. Na temelju primjeraka pronađenih na iskopima srednjovjekovnih nalazišta znamo da su neke lopte za nogomet bile napravljene od komada kože koji su bili sašiveni zajedno. Ove lopte su bile napunjene mahovinom ili drugim materijalom umjesto napuhavanja. Točna pravila igre nisu poznata, a najvjerojatnije je da su postojale i razne varijacije nogometa kroz srednji vijek.²⁵⁸ Ipak nam je poznato kako je svugdje temelj igre činilo zabijanje pogodaka u protivnički gol.²⁵⁹ Također možemo tvrditi kako su srednjovjekovne nogometne utakmice izgledale sličnije današnjem ragbiju nego današnjem nogometu. Nogomet je općenito bio vrlo grub sport, a ozljede nisu bile rijetkost.

Tenis se razvio u kasnom srednjem vijeku i obično se povezivao s plemstvom, ali su ga u određenim područjima igrali i niži slojevi. Tenis se igrao s malim loptama rađenim od kože ili tkanine. Neki su igrači koristili drvene rekete za udaranje lopte, a neki su udarali lopte rukama.²⁶⁰ Hrvanje je bilo jedan od najpopularnijih rekreativnih sportova u ljetnim mjesecima u srednjem vijeku. Ono je bilo najpristupačnije svim društvenim slojevima, osobito zato što nije bila potrebna posebna oprema. Hrvati se moglo bilo gdje te su tako u sportu mogli sudjelovati svi koji su htjeli.²⁶¹ Dječaci su se za zabavu hrvali jedni s drugima, a hrvanje se

²⁵⁷ Fallows, „Introduction”, 24-25.

²⁵⁸ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 160.

²⁵⁹ Singman, *The Middle Ages*, 114.

²⁶⁰ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 160-161.

²⁶¹ Fallows, Mechikoff i Mondschieen, „The Purpose of Sport”, 37.

nastavilo kao zabava i u ranoj odrasloj dobi. Većina je hrvatskih mečeva služilo kao prijateljsko natjecanje u snazi i vještini, ali neki su bili dio javnih natjecanja s nagradama za pobjednika. Slično kao i kod hrvanja, dječaci i muškarci su se natjecali u bacanju kamenja kako bi pokazali svoju snagu.²⁶² Poznato je da su hokej često igrali pastiri koji su koristili štapove nalik na današnje hokejske palice.²⁶³ Palice su se koristile i u golfu koji se razvio u kasnom srednjem vijeku.²⁶⁴

Veći dio godine voda je, bilo u potocima, jezerima ili morima, bila prehladna za plivanje. To nam može objasniti relativnu nepopularnost plivanja među srednjovjekovnim Europljanima.²⁶⁵ Unatoč tomu, vodeni viteški turnir je bio popularan sport među mladima. Održavao se na rijekama umjesto u dvorskim borilištima, a umjesto ratnog konja koristio se tim veslača u dugom, uskom čamcu. Sudionici su stajali blizu pramca čamca te su držali dugu palicu i pokušavali oboriti svojeg protivnika koji je bio naoružan na isti način i smješten u pramac nadolazećeg čamca. Cilj je bio gurnuti protivnika u vodu i ostati stajati na vlastitom čamcu. Za razliku od pravih viteških turnira, vodeni turniri obično su se održavali kao dio festivala ljeti (kada je voda bila toplija) te nisu bili samo aristokratska zabava. Dok su neki sportovi bili najprikladniji za ljeto, postoje i oni jedinstveni za zimu. U sjevernim zemljama, posebno u Engleskoj, Skandinaviji i Nizozemskoj, klizanje na ledu bilo je popularan zimski sport kako za djecu, tako i za odrasle. Oštrice srednjovjekovnih klizaljki obično su bile napravljene od dijelova kostiju životinjskih nogu. Metalne klizaljke nisu se pojavile sve do 15. stoljeća.²⁶⁶

U Francuskoj su bili popularni razni sportovi s loptom grupirani pod nazivom *la soule*. Igralo se na otvorenom prostoru, a sport je mogao uključivati i takozvanu ritualnu dimenziju u kojoj je primjerice jedno selo igralo protiv drugog ili oženjeni muškarci protiv neženja. Lopta se mogla nositi u rukama ili udarati pastirskim štapom, a kasnije palicom posebno izrađenom za taj sport. *La soule* je bio izrazito nasilan sport što je vidljivo iz lokalnih izvješća i iz molbi za pomilovanje od igrača koji su slučajno ubili protivničkog igrača tijekom igre. U izvorima iz Engleske, Španjolske i Italije koji se datiraju u dvanaesto stoljeće pronalazimo informacije o muškarcima i ženama koji su igrali sport u kojemu su palicom udarali malu loptu, nalik na

²⁶² Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 162-163.

²⁶³ Singman, *The Middle Ages*, 114.

²⁶⁴ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 159.

²⁶⁵ *Isto*, 154.

²⁶⁶ *Isto*, 157-158.

bejzbol. Također su prikazivani i muškarci koji igraju igru nalik na današnji golf s raznim oblicima palica koje su vjerojatno služile za udaranje lopte na raznim udaljenostima od cilja.²⁶⁷

U Italiji je popularna bila takozvana igra *palla al maglio* (u prijevodu „lopta s maljem“) koja se igrala na ulicama gradova ili sela. Igra se kasnije raširila Europom te se tako spominje i u francuskim i engleskim izvorima pod sličnim imenima. U Italiji su također bile popularne dvije igre koje su koristile veliku napuhanu loptu. Jedna igra se zvala *pallone* (u prijevodu „velika lopta“) te je igrana u timovima s dva ili tri igrača. Svaki je igrač imao posebno izrađene drvene narukvice te su udarali loptu naprijed-natrag na prilično velikoj udaljenosti. Druga je igra zvana *calcio* te se igrala u velikim timovima s do čak dvadeset i sedam igrača. Igra je igrana rukama, a cilj igre je bio prebaciti loptu preko gol linije protivničkog tima. Natjecanja u streljaštvu su također bila popularna u srednjovjekovnoj Europi.²⁶⁸

Lov je bio vrlo popularan sport među plemstvom. Za seljake je lov bio sredstvo preživljavanja te su ponekada provodili i nekoliko dana u lovu kako bi pronašli nešto hrane za svoje kućanstvo. Plemići su zakonito lovili na svojim velikim posjedima, ali prosječni seljak nije posjedovao velike posjede na kojima može loviti divljač. Seljaci su stoga često lovili na posjedima plemića što je bilo protuzakonito i smatralo se krivolovom za što su mogli biti ozbiljno kažnjeni. Lov i krivolov su za seljake ponekada bili političko sredstvo kojim su iskazivali svoje nezadovoljstvo. Seljaci su upadali na posjede plemića te su uništavali prirodu i ubijali ili krali životinje kako bi iskazali svoje nezadovoljstvo. U lovu su se često koristila ista oružja korištena i u ratu; koplja, mačevi, lukovi i strijele i nešto rjeđe samostreli ukoliko ga je osoba posjedovala.²⁶⁹

²⁶⁷ Fallows, „Introduction“, 9.

²⁶⁸ *Isto*, 12.

²⁶⁹ Fallows, Mechikoff i Mondschien, „The Purpose of Sport“, 39-40.

13. Kriminal u srednjovjekovnom selu

Srednjovjekovna kaznena djela smještamo u dvije kategorije: zločini protiv imovine i zločini protiv osoba. Zločini protiv imovine uključivali su krađu, provale, pljačke, podmetanje požara i primanje ukradene robe, dok su osobni zločini bili ograničeni na ubojstvo (uključujući samoubojstvo) i silovanje. Pljačka i silovanje često su se nalazili između te dvije kategorije jer je oboje često obuhvaćalo fizički napad i gubitak imovine.²⁷⁰ Nasilje je bilo česta pojava na selu. Iz sudskih zapisa su vidljivi sukobi oko dugova, krađe, neovlašteni boravci na tuđem zemljištu i drugo. Ponekad je do sukoba dolazilo i zbog ljubavi, a zastupljeno je bilo i nasilje u obitelji. Između naselja su se kretale bande kriminalaca koje su upadale u sela i pljačkale te ponekad i ubijale seljake ukoliko su pružali otpor.²⁷¹ Zločine u srednjovjekovnom selu možemo podijeliti na sezone, kao i godinu. Sezone zločina su obično pratile poljoprivredni kalendar. Kada su ljudi bili na poljima od svibnja do rujna, ubojstva su bila češća, a zatim su se smanjivala tijekom zimskih mjeseci. Razdoblja sjetve i žetve su bila razdoblja s najviše kriminala u seoskim zajednicama. Seljaci su se prepirali oko usjeva, zemlje i zajedničkih odgovornosti. Razdoblja krađe i provala su se ispreplitala. Krađe su bile česte tijekom mjeseci sjetve i žetve jer su dobra ostavljena na poljima, a životinje su pasle. Broj provala je rastao i tijekom zimskih mjeseci kada su dobra pažljivo pohranjena, a hrane je bilo sve manje. Pljačke su bile prisutne tijekom cijele godine, ali pljačkaši su češće bili stranci ili profesionalni kriminalci te stoga nisu bili vezani uz poljoprivredni kalendar.²⁷²

Mnogi su muškarci već kao adolescenti posjećivali krčme. Mnogi šegrti i mlade sluge su trošili mnogo od novca što su zaradili na pivo i vino. Opijanje je ponekad dječake činilo lakim plijenom za prevarante i lopove. Kockanje je često dovodilo adolescente, ali i odrasle u nevolje. Optužbe za varanje i druge nesuglasice dovodile su do svađa, ponekad i kobnih. Kockanje je ponekad dovelo i do drugih zločina. Poznati su slučajevi u kojima su šegrti i sluge krali od svojih gospodara kako bi platili svoje kockarske dugove.²⁷³ Iako su poljoprivreda i problemi vezani uz preživljavanje tjerali stanovnike sela na dobru suradnju, postojale su i nesuglasice i svađe među seljacima koje su prerastale u kriminalne radnje. Sukobi nastali nadmetanjem za premoć i opstanak doveli su ne samo do kriminala, već i do manipulacije pravosudnim sustavom. Oni koji su imali moć koristili su sustav za osobnu dobit. U sociologiji

²⁷⁰ Barbara A. Hanawalt, *Crime and Conflict in English Communities 1300-1348* (Cambridge, Massachusetts i London: Harvard University Press, 1979), 64.

²⁷¹ Gies i Gies, *Life in a Medieval Village*, 115.

²⁷² Hanawalt, *Crime and Conflict in English Communities 1300-1348*, 262.

²⁷³ Newman, *Growing Up in the Middle Ages*, 174-175.

je to poznatije kao teorija sukoba i odnosi se na korištenje zakona kao instrumenta društvene kontrole. Seoska ili gradska zajednica bila je osnovna jedinica za društvene interakcije, za provođenje zakona i za stvaranje napetosti koje bi dovele do kriminalnih radnji. S izuzetkom pljački, većina zločina bila je lokalne prirode. Krađe i provale obično su počinili ljudi koji su živjeli u istom selu te su često bili u kontaktu sa žrtvama. Najčešće su se svađe vodile oko imovine što je ponekada urodilo počinjenjem zločina. Do počinjenja zločina naime nije dolazilo samo zbog međusobnih svađa, već i zbog oportunitizma. Žrtve krađi su često bili bogatiji seljaci za koje se pretpostavljalo da posjeduju imovinu vrijednu krađe.²⁷⁴

Svećenstvo je na zločine gledalo kao na Božju kaznu za grijehе njegova naroda. U kasnosrednjovjekovnoj sudskoj praksi je za rješavanje zločina bila potrebna istina kako bi se pronašao krivac čije se uhićenje moglo gledati kao iskupljenje za počinjeni prekršaj protiv društva. Što je zločin bio ozbiljniji, to je bilo važnije pronaći zločinca i kazniti ga.²⁷⁵ U razdoblju od 1315. do 1317. godine nastupila je jedna od najvećih razdoblja gladi u europskoj povijesti. Kraće razdoblje gladi također je nastupilo od 1322. do 1323. godine. Tijekom tih godina raste broj krađa i nasilja koje su ljudi činili kako bi preživjeli ili održali životni standard. Kriminal se povećavao svaki put kad je cijena žitarica rasla, a kada je cijena opala, opadao je i kriminal. Korelacija između cijene žitarica i količine kriminala bila je bliska. Tijekom razdoblja gladi je broj zločina godišnje bio znatno veći od broja zločina u razdobljima kada je bilo dovoljno hrane za prehranu cijelog stanovništva, a cijene su bile pristupačne.²⁷⁶ Lov na divljač je u nekim područjima, kao u Engleskoj i Francuskoj, bio zabranjen i rezerviran samo za kralja i plemiće. Zabrane ipak nisu sprječavale seljake da ponekad odu u krivolov kako bi osigurali svojoj obitelji zalihu hrane. Krivolov je bio ozbiljno kažnjavan, ali su neki seljaci bili spremni riskirati kako bi prehranili svoju obitelj.²⁷⁷

²⁷⁴ Hanawalt, *Crime and Conflict in English Communities 1300-1348*, 261.

²⁷⁵ Claude Gauvard, „Fear of Crime in Late Medieval France”, u *Medieval Crime and Social Control*, ur. Barbara A. Hanawalt i David Wallace (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999), 1.

²⁷⁶ Hanawalt, *Crime and Conflict in English Communities 1300-1348*, 266.

²⁷⁷ Henisch, *The Medieval Cook*, 62.

Zaključak

Proučavanjem literature i njezinom analizom dobili smo širu sliku o srednjovjekovnom seljaku i njegovom svakodnevnom životu. Unatoč nedostatku izvora, stvorena je djelomična slika o seljakovom životu u srednjovjekovnoj Europi. U tomu su pomogli brojni zakonski, porezni i sudski spisi, kao i povelje, ali i arheologija. Srednjovjekovni je seljak živio je u doista burnom razdoblju zahvaćenom mnogim ratovima, bolešću i razdobljima suše koje su uzrokovale glad.

Seljak je živio u kući na zemljištu feudalca te je obrađivao njegovu zemlju ukoliko nije imao svoju čime se feudalizam protezao kroz seljakovu svakodnevicu. Jednom kada je seljak ušao u feudalni sustav, nije mogao lako izaći, kao niti njegovi potomci koji su nasljeđivali jednak status. Veliki je problem seljacima predstavljao njihov ekonomski položaj koji je ujedno određivao i njihov društveni i socijalni status. Mnoštvo je seljaka živjelo u velikom siromaštvu zbog brojnih davanja ne samo feudalcu, već i Crkvi. Neki su seljaci zbog siromaštva i feudalnog sustava izgubili i svoju slobodu te su postali kmetovi.

Poljoprivreda je pokretala svijet srednjovjekovnog europskog seljaka. Cijela je godina planirana prema poljoprivrednim sezonama, a u vrijeme žetve se svakodnevno radilo. Žitarice su davale seljacima život kao glavni izvor hrane i prihoda. Iako tehnološki zaostala, poljoprivreda je bila glavna grana srednjeg vijeka koja je prehranjivala cjelokupno društvo. Malena srednjovjekovna sela nalazila su se u uglavnom netaknutoj prirodi te su pružala mir koji rijetko kada danas pronalazimo. Male, drvene kuće su seljacima pružale najosnovnije što kuća treba pružati; mjesto za spavanje, jelo i higijenske potrebe.

Sastav obitelji je ostao gotovo netaknut do danas, a njezina je veličina ovisila o ekonomskom statusu obitelji. U nasljeđivanju zemljišta su muškarci imali prednost, a u odabiru bračnog partnera se gledao ekonomski status. Djetinjstvo je bilo prožeto igrom i zabavom, kao i danas. Brojne igre kojima su se djeca zabavljala u srednjem vijeku postoje još uvijek te čine temelj brojnih djetinjstava. Djetinjstvo je imalo i mračnu stranu u srednjem vijeku koju su činile brojne bolesti i prerana smrt mnoštva djece koje nije uspjelo doživjeti zrelost.

Srednjovjekovni europski seljaci su bili povezani s Crkvom, pohađali su misna slavlja, slavili su blagdane, ali su i plaćali crkvenu desetinu. Vjenčanja su bila mnogo skromnija nego danas, a krštenja su ostala gotovo jednaka. Glad je uz bolest predstavljala najveći problem srednjovjekovnom seljaku koji je morao proživjeti loše usjeve i zimu. Prehrana seljaka nije bila

raznovrsna te se sastojala od žitarica, povrća i ponekog voća. Meso i riba su ponekad konzumirani, ali je zato alkohol često konzumiran.

Medicina je bila nerazvijena, a brojne su bolesti poharale srednjovjekovna sela. Higijena je postojala, ali na vrlo niskoj razini, što zbog nemogućnosti, što zbog nemara i neznanja. Djeca su rađana u vlastitim domovima u kojima su ponekad i odrasla, ostarila i umrla. Odjeća seljaka bila je jednostavna te se nije znatno razlikovala između muškaraca i žena. Za razliku od danas, oštećena je odjeća i obuća bila popravljana jer seljaci nisu bili u mogućnosti priuštiti si mnoštvo odjeće.

Ples, pjevanje, ispijanje alkohola, brojne igre i sportovi obilježili su seljakovo slobodno vrijeme, a zbog istih su često dolazili i u sukobe i probleme. Neke sportove začete u srednjem vijeku igramo i danas, ali uz brojne promjene u pravilima. Kriminal je bio raširen i u srednjovjekovnom selu, ponajviše u razdobljima gladi jer su ljudi pokušavali preživjeti. Ljudi su ponekad upadali u probleme i zbog kockanja i alkohola, a mnogi su zbog alkohola izgubili i život.

Kao što je navedeno u uvodu rada, u današnjem dobu postoji predodžba o srednjem vijeku koja razdoblje opisuje kao mračno doba ljudske povijesti u kojemu su seljaci provodili cijele živote radeći, higijena je bila na niskom nivou, a ljudi su masovno umirali od gladi i bolesti. Iz istraživanja je vidljivo kako su seljaci provodili velik dio svojih života radeći na polju, ali su često pronalazili vremena i za interakciju s ostalim članovima društva. Igrali su razne igre i sportove, ispijali su alkohol, plesali su i pjevali kao i današnji ljudi. Predodžbe o lošoj higijeni su djelomično istinite, a razlog je nedostatak tople, tekuće vode u domaćinstvima. Ljudi nisu često umirali isključivo od gladi, ali su razdoblja gladi postojala zbog loših usjeva. Brojne su smrti bile uzrokovane raznim bolestima koje su pogodile srednjovjekovno društvo, a najsmrtonosnija je bila kuga.

Literatura

1. Bayer, Vladimir. *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*. Zagreb: Informator, 1962.
2. Bennett, Judith M. *A Medieval Life: Cecilia Penifader and the World of English Peasants Before the Plague*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2021.
3. Bennett, Judith M. *Women in the Medieval English Countryside: Gender and Household in Brigstock Before the Plague*. New York: Oxford University Press, 1987.
4. Bloch, Marc. *Feudal Society Volume I: The Growth of Ties of Dependence*. London: Routledge, 2004.
5. Busse Berger, Anna Maria. *Medieval Music and the Art of Memory*. Berkeley: University of California Press, 2005.
6. Chittolini, Giorgio. „Civic Religion and the Countryside in Late Medieval Italy”. U *City and Countryside in the late Medieval and Renaissance Italy: essays presented to Philip Jones*, uredili Trevor Dean i Chris Wickham, 69-80. London: The Hambleton Press, 1990.
7. Classen, Albrecht. „Pleasure and Leisure from the Middle Ages to the early Nineteenth Century”. U *Pleasure and Leisure in the Middle Ages and Early Modern Age*, uredio Albrecht Classen, 1-160. Berlin i Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2019.
8. Coon, Lynda L. „Gender and the body“. U *The Cambridge History of Christianity: Early Medieval Christianities, c. 600-c. 1100*, uredili Thomas F. X. Noble i Julia M. H. Smith, 433-452. New York: Cambridge University Press, 2008.
9. Danziger, Danny i Lacey, Robert. *The year 1000: what life was like at the turn of the first millennium: an Englishman's world*. New York: Little, Brown, and Company, 1999.
10. Dujmić, Ivan. „Smrt u srednjem vijeku“. *Pro tempore* 2 (2005), br. 2: 75-80.
11. Dyer, Christopher. *Making a Living in the Middle Ages: The People of Britain 850-1520*. New Haven: Yale University Press, 2002.
12. Emmerson, Richard K. *Key Figures in Medieval Europe: An Encyclopedia*. New York: Routledge, 2006.

13. Fajardo-Acosta, Fidel. „Subjects of the Game: The Pleasures of Subjection in William IX’s “Ben vueill que sapchon li pluzor”. U *Pleasure and Leisure in the Middle Ages and Early Modern Age*, uredio Albrecht Classen, 287-332. Berlin i Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2019.
14. Fallows, Noel. „Introduction”. U *A Cultural History of Sport in the Medieval Age*, uredio Noel Fallows, 1-34. London: Bloomsbury Academic, 2021.
15. Fallows, Noel, Mechikoff, Robert A. i Mondschieen, Ken. „The Purpose of Sport”. U *A Cultural History of Sport in the Medieval Age*, uredio Noel Fallows, 35-60. London: Bloomsbury Academic, 2021.
16. Gauvard, Claude. „Fear of Crime in Late Medieval France”. U *Medieval Crime and Social Control*, uredili Barbara A. Hanawalt i David Wallace, 1-48. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.
17. Gibbons, Jenny. „Novi razvoji u proučavanju velikog europskog progona vještica“. *Lucius* 3 (2004), br. 4-5: 281-293.
18. Gies, Frances i Gies, Joseph. *Life in a Medieval Village*. London: HarperCollins e-books, 2010.
19. Hanawalt, Barbara A. *Crime and Conflict in English Communities 1300-1348*. Cambridge, Massachusetts i London: Harvard University Press, 1979.
20. Hanawalt, Barbara A. *The Ties That Bound: Peasant Families in Medieval England*. New York: Oxford University Press, 1986.
21. Hensch, Bridget Ann. *The Medieval Cook*. Woodbridge: The Boydell Press, 2013.
22. Huizinga, Johan. *Jesen srednjeg vijeka*. Preveo Drago Perković. Zagreb: Naprijed, 1991.
23. Janeš, Andrej, Hirschler Marić, Ivana i Azinović Bebek, Ana. „Stari Perkovci-Sela, ruralno naselje 14. stoljeća“. U *Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora 6*, uredili Tajana Sekelj Ivančan, Tatjana Tkalčec, Siniša Krznar i Juraj Belaj, 337-388. Zagreb: Institut za arheologiju, 2017.
24. Lane, Frederic Chapin. *Venice: A Maritime Republic*. Baltimore: The Johns Hopkins Press Ltd., 1973.

25. Le Goff, Jacques. *Za jedan drugi srednji vek: vreme, rad i kultura Zapada*. Preveo Miodrag Radović. Novi Sad: Svetovi, 1977.
26. Madigan, Kevin. *Medieval Christianity: A New History*. New Haven i London: Yale University Press, 2015.
27. Margetić, Lujo. *Hrvatska i Crkva u srednjem vijeku. Prapovijesne i povijesne studije*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2000.
28. Newman, Paul B. *Growing Up in the Middle Ages*. Jefferson: McFarland & Company, Inc., Publishers, 2007.
29. Palmer, James T. *The Apocalypse in the Early Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
30. Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje - ljudi, prostor, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
31. Raukar, Tomislav. *Seljak i plemić hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: FF press, 2002.
32. Singman, Jeffrey L. *The Middle Ages: Everyday Life in Medieval Europe*. New York: Sterling, 2013.
33. Stone, David. *Decision-Making in Medieval Agriculture*. New York: Oxford University Press, 2005.
34. Tierney, Tom. *Medieval Fashions*. Mineola: Dover Publications, Inc., 1998.
35. Tuchman, Barbara W. *A Distant Mirror: The Calamitous 14th Century*. New York: Random House Publishing Group, 1987.
36. Wickham, Chris. *Early Medieval Italy: Central Power and Local Society 400-1000*. London: The MacMillan Press Ltd, 1981.
37. Wickham, Chris. *Framing the Early Middle Ages: Europe and the Mediterranean, 400-800*. New York: Oxford University Press Inc., 2005.
38. Wickham, Chris. *Medieval Europe*. New Haven: Yale University Press, 2016.
39. Wickham, Chris. „Rural Communes and the City of Lucca at the Beginning of the Thirteenth Century“. U *City and Countryside in the late Medieval and Renaissance Italy*:

essays presented to Philip Jones, uredili Trevor Dean i Chris Wichkam, 1-12. London: The Hambleton Press, 1990.